

24484

PRIRODOPIS

S KEPAMI
ZA
NÁRODNE ŠOLE.

NASTAVO :
AGUSTICH IMRE.

LÁSTNO DRŮŽBE SVĚTOGA ŠTEVANA.

BUDA-PEŠT.

1878.

57

SG: 26484

SLOVENSKI SOLSKI MUZEJ
knjižnica

inv. št. ~~26484~~ 84

19758

O V O D.

Povsédi i kame se koli na našoj zemli zglédnemo, zapázimo najživavnejše življenje. Zemla, zrák i voda je puna z jáko razločnimi stvári. Či se v lepom letnom dnévi po poli, ali gder indri, sprehájamo, čüjemo, kak füčkajo i čvrčkajo pernáti pevci po zráki i po vejaj drevaj; vidimo kak lejčejo pisani metüli z korine na korino, kak šumijo müšice, kak lazijo rošči prek poti, kak mravle paščlivo delajo, včele méd i vosk beréjo, i kak vesélo po trávi šumi i vrši, tak da bi na vsakoj betvi sedela stvár, štera se svojemi življenji veseli.

Bližávajmo se k potoki. Zvodé kača z blisketéčimi očámi nas zavárala, i žaba, štero smo splodili, ščé z velikimi skákami nam odbežati, notri v čistoj i mrzloj vodi pa se vesélo pregánjajo ribice, štere se hitro k bregi bližajo, či tem nemérnim gostom mále krühšne drobtinice mečemo. Reca pazlivši sem-tam plava, tam na samošnom dvori plodi pes velko vnožino kür; zmožen kokot se na to razserdi i s svojim močnim glásom spokeva, ka se daleč okoli čüje. Včási njemi odgovárjajo kokotje z najdalešnoga mesta.

V bližini začüjemo neprestrano pokanje i na drevi zapásimo delavno žuno; máli dervár neprehejano kluka s svojim klünastom klüni na dreva stébli. Z ednim zapásimo počasnoga puža, šteri z velikim trüdom svojo hižico za sebov vláči.

Tak se gible na vse stráni, vsepovséd nájdemo življenje, kamakoli se zglédnemo; kertovinjecke nam kážejo ka so ešče pod zemlov neobtrüdni delavci.

Vsaka stvár nas napeláva več i več znati; radi bi zvedli, kak živé, kákša je njéna lastivnost, jeli je nücliva,

ali je škodliva. Što bi mogo poznati vse stvári, štera so po vsej držélaj dalnjega i velikoga sveta? Z etim svetom nas spozna prirodopis.

Za prirodopis se zové ono znanost, poleg štere je mogočno spoznati plemen, toga razločávanje i po rédno razdelenje.

Vse, kaj na sveti živé, je plemen, kakti **stvári, nárasi i kopalinje**.

Stvári májo občútenje, od svoje vole se gibjelo i z jestvinov se hránijo; **nárasi** so brezi občútenja, od svoje vole se nemrejo gibati i z zráka i z zémle se hránijo; **kopalinje** nema život, odzvúna se povékša z obsédenjom spodobnimi málimi táli. Po etom razločávajosti se tela nature na tri tále razdelijo: **stvári, nárastvo i kopalinje**.

I. Glávni tao.

Stvári.

1. Rázum i razdeljenje stvári.

Stvári se na dvá šerega razdelijo: k prvomi šeregi se slišijo **hrbetnični**, k drugomi šeregi se slišijo **brezhrbetnični**.

Hrbetnični se pá na štiri tále razdelijo. K prvomi táli se slišijo **cecávci**, k drugomi **ftiči**, k tretjemi **vodozemci**, k štrtomi **ribe**.

Brezhrbetnični so zvékšega mále stvári. Tej se túdi na več tále razdelijo.

I. Šereg.

H r b e t n i č n i.

I. RAZDELEK.

1. Rázum i razdeljenje cecávci stvári.

Za cecávce se zovejo one stvári, štere svoje mláde sami docecávajo. Razdelijo se na edemnájst redü :

- I. red. Četvérorokci.
- II. » Rokokrílci.
- III. » Zgrablivci.
- IV. » Glodari.
- V. » Brezzobci.
- VI. » Turbari.
- VII. » Kopitari.
- VIII. » Preživari.
- IX. » Pajžlari.
- X. » Tuleni.
- XI. » Kitovi.

I. Četvérorokci.

Četvérorokne stvári se po návadi za **opice** imenujo. Med vsemi stvári so opice človeki po teli najspodobnejši.

Opice ne mo-
gočnotak skro-
titi, ka bi se
človeki tak na-
vadile, kak ni-
štera domača
stvár. Opice ra-
de človeka či-
nejnja nasle-
dúvajo. Či se
štoj pred opi-
cov muje i po
tom keljazto
vodo naleče,
opica se tüdi
muje i po etom
se njej oči vküp
prikelijo i se
lehko zgrábi.
Opicejako zná-
jo plezeti.

Najmočnej-
ša i najvejša
opica je **gorila**
(a *gorilla*), ži-
vé na zahod-
nom bregi Afri-
ke. Vidili so
ga v boji, ka
je s pükšinov
cevjov cilo.

Gorila.

Čarni šimpans (*a fekete utancs*) i erjavi orangutang (*a vörös utancs*) sta mēšiva; pri obā sēgajo prednje rokē pod koleno. Mandril (*a közönséges farkagom*), šteroga je večkrat po menažeriji viditi, je čemerna, nevarna opica s plávimi licami i erdčim nosom. Ameriknske opice májo dugi rēp, šteroga, či je potrebno, okoli vej ovijajo. Opice se v velki logáj v vroči kraji Afrike, Azije i Amerike zdržavajo. V Evropi se nájde samo edna mála opica, nájmre pri gornjem Gibraltari. Opice živējo od sadü, žita, prosá, kukurce, pa tudi od bilic ftičov, žūževki i pužov. Posebno veliko lübézen májo ti stári k mládim.

II. Rokokrilci.

Rokokrilci so po prostom imēni imenüvani za pirušleke. Pirušleki med prsti trdo, golo mreno májo razprestreto, štera se do zádnjih nog i rēpa raztēgne i za letanje slüži. Te prednji i 5. krátki prstov zádjni nog so prosti, žnjimi pirušlek plezi i se obeša, ár má zakrivlene škramplíce. Celi dēn spí tak, ka doli oberņjenov glavov na zádnjih nogáj visi. Má vnogo plemena.

Te prosti pirušlek (*a közönség denevér*). Po večeráj povrže svojo skrivno mesto, lejče sem-tam i mühe, müšlice lovi. Toje njegova hrána. Na tēli teško lazi. Grdo formo má. Lidjë se ga bojijo, ali ne je navaren.

Vampir (*a vámpír*), krvcēcaš, je v jüžnoj Amerik domá, tak je velki, kak golob, pa to návado má, ka tēm spajčim lidēm i stárim krv scēca i spijē. Po tákšem zroküvana rana je ne navarna.

III. Zgrablivci.

Zgrablivci se s temi slabējēmi stvári hránijo, štere za volo toga se paščijo zgrabiti. Ete plemen je jáko bogat. Ti imenitnejši so :

1. **Pes** (*a kutya*). Poznana hižna stvár. On čuva na hižo, varjüje čredo, vláči v Siberiji sani i rejšüvao je v pre-

ninočem vremeni na Bernardinskoj gori v Švájci lidi z snegá.

Vörnost psa k svojimi gospodi je velika i njegova nasledivost je tak gvüšna, ka med jezero lüdi nájde svojga gospoda, pa tüdi njegovu reč dobro pozna. Eden gospod je za volo sküšávanje peske pámeti, od potüvo, ali svojga psa domá nehao. Gda je pét let minolo, te je nezáj prišo i kak se domá zgláso, njegov pes na to z radüvanjom svojimi gospodi bejžo, koga tak dugo let ne vido. Tüdi pozna svojga gospoda prijátele. Njegova vörnost preživé gospodovo smrt, njegova hválnost ne pozábi niedne dobrote, njegovu pretrpljivost vse prenáša i brez példje je njegova pokorščina.

Pes je jáko nüclivi, náj mre pri merkanji hiže. Záto hižne pse ne trbéj zaprávlati.

Psi več plemenov májo. **Hert** (*az agár*), má duge, ténke nogé, voskoga i stišnjenoga zádnjega tela, pa je neznano hitri v bežaji. Za lovenje závcov se nüca. **Lovski pes** (*a kopó*) i **ftičár**, ali **prepeličár** (*a vizsla*) je lovcom, **ovčárski pes** (*a juhász kutya*) pa ovčárom jáko nüclivi. **Mesárski pes** (*a mészáros kutya*), šteri bojéča teléta z lajanjom goni. Ešče so poznani plemeni: **mops** (*a mopszli*) z okroglov glavov, **jazbičár** (*a tacskó, borzeb*) s svojimi krátkimi i zakrivljenimi nogami i ti náročni psički. Vu Siberiji jeste eden plemen psov, šteri se v sani prégejo i blágo vozijo i se potovajo žnjimi. V ednom dnévi 15 vör pribížijo i v tom najvékšem zapihi snegá domo nájdejo. Pes nájduže živé do 20 leti.

Ta nücliva stvár je pa človeki s svojim betegom, zbesnenjom, ništerikrát jáko nevarna. Znaménje tomi betegi je: ponáčišenje svojga návadnoga življenja, čemérnost, nagibljene k bežanji, veselje nad mrzlim blágom, spremenjeni glás, velika občütljivost od sveklošče. Či zbeseni pes človeka vgrizne, more se rana zešgati. Psi té beteg náj hitrej dobijo, či njim pomenkáva čista pitna voda i či slabo pokvarjeno hráno dobijo.

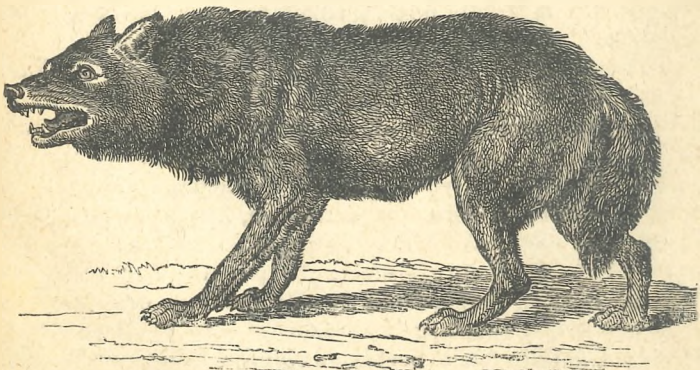
2. **Máčka** (*a macska*). Máčko nájdemo povsédi, gde lidjé bivajo, zvön ti najmrzlejši držel; májo jo za domáčo stvár za odsprávlanja miši i podgani. Máčka svojimi gospodi ne tak nagjena, kak pes, navádi se bole k hiži, kak

lidem. Pokaštigana nešče biti, večkrat se proti postávi tistim, ki jo šče kaštigati, ali se pa celo brani. V jestvine sránbaj i v kúnjaj je dostakrát oblizliva. Či jo glodamo, predě, i či jo dráždžiš, pihše. Jáko je snajžna, liže se neprehejano i se rada na sunci segreva. Z velkov potrpljivostjov čáka na miši i podgane. Jáko je hamična stvár; v hiži, gde stoj spi, jo nevarno držati. Dočáka se jáko veliko starost, od 12 do 18 let.

3. **Lisica** (*listják — a róka*). Erjávo-erděčo dlakasto kožo má. Lisica živé v podzemlasti lúknjaj, štere si sama kopa. Njěna hrána ne samo meso, nego lübi tüdi sladki sád. Nasledüje závce, mláde srne i vse kürečino. Pazlivo okroži dvor, zná se okrásti v küre čnjek i zgrábi edno kokoš za drügov.

4. **Vuk** (*vučica — a farkas*). Podoben je velkomi ovčárskomi psovi. Odelen je z reménov-sivov kožov. V velkom gládi človeka tüdi zgrábi. Jáko močna i požrejna stvár. Od ognja, glási gosla se boji. Pripovedávajo, ka ništerikrát goslar, ki je z ruske svatovčine kesno vnoči domo šo, rešo se je li z tem, ka je svojim zgrablivim poslušancem igro.

Na Nemškom so vuké skoro že ztrebili. Dá dobro kožühvino.

V u k.

5. **Jázbec** (*a borz*). Má ošpičeno glavo, krátke nogé i močne zobé. Po hrbti je sive dlake, na teli na prej je pa čaren. Živé samotno v kmičnom lesovji v lüknjaj, štere si sam skopa. Tü spi po dnévi, i po noči ide lovit mláde závce, miši, žabe i žüžavke. V svojoj lüknji se jáko bráni, gda pošlejo pse jazbičare, naj ga vö gonijo. Njegova koža se nüca za lovske turbe, za prevleko potni škrinjic. Njegovo meso je dobro jesti.

6. **Küna** (*a nyest*). Eta stvár je tak velika, kak máčka. Na grli lepo belo lišo má. V kürečnikaj vnogo kvára včini. Kak največ njej mogočno sveta spraviti živáti, to včini. Drágo kožo má.

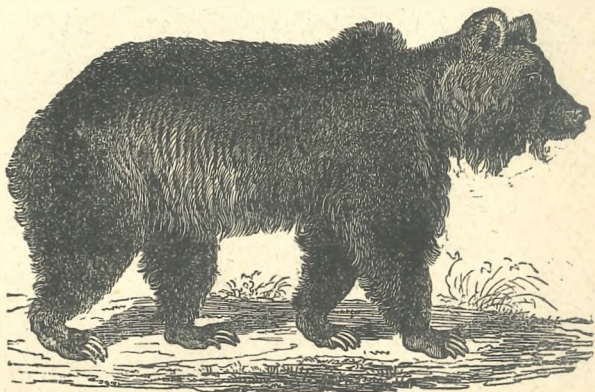
7. **Tor** (*a görény*). Lepo čarno kožo má. Nájráj se z bilicami hráni. Od sé puščávane vonjúje je poznan.

8. **Krt** (*a vakand*). Što nebi pozno küpiče zemlékrtovinjeke, štere krt po ogradaj i trávníkaj zrova. Njegovo rovanje pod zemlov, štero včási jáko daleč ségne, je žmetno delo. Té kopáč, bole oráč, je celo za svoje podzemleno živlejnje stvorjen; njegovo valjasto telo, štero je pokrito s čarno-žamatním kožúhom i na krátki nogáj počiva, se najbole pripraví za lazenje po zvoranoj lüknji. Prednje nogé so práve lopate za kopanje, kajti so šürke i krátke i májo močne nohète i špikasti njegov nos ne samo dobro vohalo, nego dober, kak sveder, za oránje. Eta mála stvár je bole nüčliva z tém, ka v ного črvov i žüžavkov zaprávi, koliko kvára zrovanjom zrokúje.

9. **Jež** (*a sün*). Hráni se žabami, miši, žüžavkami, pužámi, bilicami, spokáplenom sadü i ešče s kačami. Pri dnévi se zadržáva v zemlinaj lüknjaj, pod grmovjom, ali je pa pod drevešnimi korénami skriti i ide samo po noči na lov. Od svoji protivnikov se tak bráni, ka si glavo i nogé skrije i pri tem bodišče tak našopiri, ka ga njegovi neprijáteli ne morejo brez ranenja prijéti. V zimi spi.

10. **Medved** (*a medve*). Má špičasto glávo, velike nogé z močnimi škrampilami na prsti i hodi po celi podplataj. Človeka li te zgrábi, gda je razdrašdžen ali jáko gláden; te se na zádne nogé postávi i obimlje svojga protivnika s prednjimi nogámi i ga zadúši, ár njegova moč je v pred-

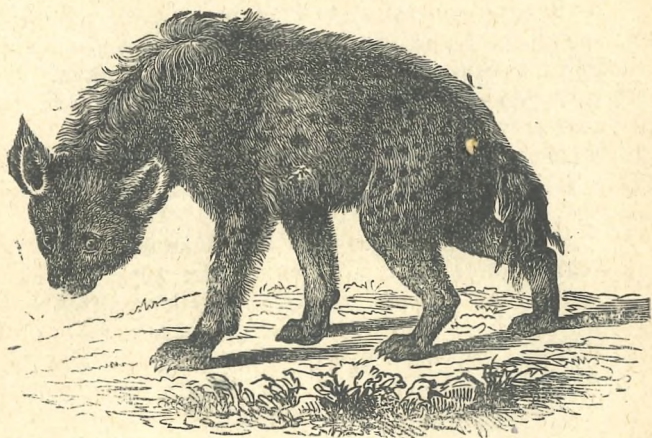
nji tacaj. Navčijo ga plésati na žrjávom žezezi, gde od bolesti žarjave gorzdigáva nogé i to se navádi, sledi na njegovoga gospoda igranja tüdi pléše. Medved má črnkasto dlako, tak velki kak edno tele, ešče malo dugši.

Medved.

11. **Tigris** (*a tigris*). Lepa najstrašnejša stvár. Je erdčkasto-erjav s čarnimi peprečnimi na téggnjenimi lišami, njegov rep má čarne obročke, gláva okrogla. Ništeri je tak velki, kak krava. Preveč močna stvár. Jako je krvločna. Či je človeče krv za žmaho, te človeka posebno nasledüje. V Aziji, v zgodnoj Indiji eta stvár je právi žlag. Tam sojo táksa mesta, gde od tigriša lidjë nemrejo prebivati. Večkrát naprávijo veliki lov na tigriše.

12. **Oroslan** (*az oroslán*). Kože fárba je erjavoreména. Oroslana májo že od starodávnoga vremena za krála vsej stvári. Veliko glávo okoli obteče gosta duga griba. Tak je močen, ka kakšté veliki vol na hrbti odnesé. Pred njim vujti ne mogočno. Najbiztrejšega konja dojde. Njegova domovina je Afrika i vroči tao Azije. Grozoviten glás ma i ga na pol mile začüti.

Hijena.

13. **Hijena** (*a hijena*). Živé v Afriki i jüžnoj Aziji. Vekši psov velikočo má. Kože farba je pláva. Na hrbti má málo gribo. Jáko parovna stvár. Ešče mrtvece odskopa.

IV. Glodari.

Glodari májo jáko ostre zobě, z šterimi zrnje razglo-
dajo i drevje pregrizéjo. K temi se slišijo etih:

1. **Závec** (*a nyul*). Poznana stvár, s svojov preznanov
bojéčnostjov. Njegova posebnost je to, ka spi z odprtimi očmi.
Či se preveč obvnoži, je škodliv, ár sadik tenko skor-
jo obje.

2. **Veverica** (*a mókus*). Njegova dlaka erděčasta. Vi-
siko stojéča vüha i šürki šopasti rép má. Veverica jáko
zná pleziti i se skora neprestrano gible. Z veja na veje
skače. Orehe, lešnjeke i borojčno semen nájráj lübi.

3. **Miš** (*az egér*). Mála, hižna miš s svojim dugim, go-
lim répom, je po vsej zemli razširjena; ona oglühje vse,
gde koli kaj nájde.

4. **Podgan** (*a patkány*) — jáko dosta kvára dela v
kletáj, ár vse preglođa. V sili se ešče proti človeki postávi.

5. **Bober** (*a hód*). V velkoči je srednje velkočemi psovi spodoben. Najráj se pri vodaj zdržáva. Lepi stan si pocimpra i zozida. Jáko paščliva i pametna stvár. Tak ostre zobě má, ka skoro ta najdebelejša dreva podéra. Bobri v družtvi vküpživějo i njihov stan se ozdaleč za várašvidi. V našoj domovini se na reci nájde. Na zádni nogáj plavno kožo má i rěp bobrov je šürki i lüškasti, tak kak riba.

6. **Hrček** (*a hörcsög*) ali skriček. Jáko škodliva stvár. Tak velka, kak podgan. Kre šinjeka tri žute liše má. V sili vnogo kvára zroküje. V gobci na vsákom stráni velke mošnjice má, kama silje správla, gda si nosi v svoje staniše, štero je globoko podzemlov. Proti človeki se bráni.

V. Brezzobci.

K etomi rědi slišajoča stvari so ne jáko glasovitna. Te najimenitneši med njimi je **manjivec** (*a lajhár*). Jáko nemárna stvár. V jižnoj Ameriki živé na drevji. Njegove nogě májo duge srpaste škrample, s šterimi si veje na drevji poprima. Manjivec jej listje na drevji i tü visi na nogáj na dol obrjeni i v toj legi tüdi spi. Tečas zdreva neodide, dokeč je listje vse ne pojo. Te se na tla liči. Vodo na reci pijě. Od máčke je malo věkši.

VI. Turbari.

Stvari turbari majoči tákso posebno lastivnost, ka na trbühi kakti edno gorvrezano turbo májo, ali samo ti k ženskomi spoli slišajoči i či so pretiskávanoj sili, te svoje mláde v eto turbo denejo i ž njimi odbizijo. Takše stvári z največšim brojom sojo v Austráliji, gde se v čredi pasějo. Gda počivajo, te najráj na zádni nogáj stojijo i se na rěp naslájajo. Jáko daleč znájo skočiti. Dostakrát je viditi, ka ti miádi z turbe materě glavo vöpotisnejo i se tak pasějo. Medtemi stvári je največši

Kengeru (*kénguru*), šteroga zádne nogě so jáko duge prednje pa jáko krátke. Má močen, dugi rěp, šteri njemi pomága pri skákanji. Kengeru je na ravnici tak hitri, ka

hert daleč za njim ostáne. Tenka siva dlaka kengeruva dá zvrstno kožovino. Tüdi njegovo meso je jáko žmajno. Včasí tak na velki zrasté, kak jelen. Ti ovi turbari so dosta mênši.

VII. Kopitari.

1. **Konj** (*a ló*). Poznana lepa i hasnovitna stvár. Že v najstarejši vremení je bio konj človeki najlübnejša stvár. Nosi i vosi svojga gospoda, šteromi je jáko podan, spre-vájaga v bój i na lov i pomága njemi pri poloobdelanji. Pokriti je s krátkov, gostov dlakov, na šinjeki nosi gribo, v répi má duge žinje, nogé so visike pa močne i májo kopita, oči so velike i žive, vüsta visiko stojéča i gibлива. Po fárbi razločávamo belce, sivce, erjávce, vrance. Dober konj razmi vsako mignjenje svojga gospoda. Poznavci konjov spoznajo konjsko starost do 15 leta i više po menjávi zob. Konj se včáka, či se lepo ž njim dene, 30 let starosti, Samec se imenüje: žrebec, samica: kobila, mládi: žerbé. S konjom trbej lepo, pazljivo djáti, ne ga trbej jáko rano v mladosti prégati. Na polágenje i čisto držánje pri konji more vsáki vért skrbliivi biti. Najlepši konji so arabski i engliški, najtrpnejši so ruski, vogrski konji. V divjáčini konjov se nájde ešče cela čreda v Ameriki i v Aziji na travnati ravnica.

2. **Osel** (*a szamár*). Prinas eta stvár jáko zapuščena. Na Španjolskom i Taljanskom so v bogšem stálišči držáni. Od konja je mênši, svetle ali temne sive fárbe s čarnim križom po hrbti, dugimi vühami, i malo šopastim répom. Osla májo návadno za peldo, kakti malo pámetnoga, pa ne po pravici. Jáko varno hodi po najlagoješi i nevarnejši potáj. Pri tem pa je zadovolen slabov krmov. Osličino mleko je prav vráčljivo i se prepóračüje proti nehdie.

3. **Mula** (*az ószvér*) od konja i osla shája. Za nošenje blága ga nücajo; zná jáko bežati, ali nej tak, kak konj.

4. **Zebra** (*a zebra*). Jáko lepa stvár. Čarno dlako má i tak da bi v bele pantlike zastükana bila. Zebra je v Afriki domá, se malogda, ali nikoli ne dá vkrotiti.

VIII. Preživari.

Preživari to požreto hráno po cajti nezáj v gobec gorpistijo i znovič zgerzêjo.

Govedo (*a marha*) se po tem svojem kákšosti i starosti za kravo, biká, vola, telico ali teočiča imenúje. Razšürjeno je po celom sveti i že od nigda jáko nücliva domáča stvár. Govedo je velko, pokorna stvár z okroglimi roglámi, zrávnim, šürkóm čelóm, šürkóm nosóm, z mokrim gebcom s krátkimi, debelimi nogámi. Na vsakoj nogi má dvápajžla, na šteriva stopa.

Govedo dáva človeki vnogi i velki hasek. Dobi od njega meso, mleko, mást, sir, sürutko, nüca se pri vožnji i pri oránji. Z volovski koč se delajo podplati, z krávji i teleči koč pa leder.

2. **Bivol** (*a bival*). Črnkastov dlakov i od vola šürkejše telo majoča stvár. Jáko divja stvár. Gda je v kola na preženi, trbej se ogibati vodê, ár pri največ pripetjaj skoli vrêd v vodo odbiži.

3. **Tur** (*a bölény*). V litvanski goščinaj na Ruskom živê v divjem stálišči. Čelo, šinjek njemi je z čarnov i gostov dlakov pokrita. Krátki, debeli roglövje njemi naprej stojijo. Jáko močna i besna stvár.

4. **Koza** (*a kecske*). Zvékšega se za mleka volo drži tá stvár, nájmre od siromákov, ki nemajo peneze kravo kúpiti. Kozino mleko je zdravo i tüčno i priporáčano pri prsnóm betegi. Z mleka se dela sir. Meso mládi kozic je žmajno. Z kože se dela kordovan i beli leder za lače i rokajice. Koza vogradaj dosta kvára dela, drevji skorjo doli z grzé. Zátó koza more vsigdár privézana biti.

5. **Ovca** (*a juh*). Potrpliva, bedasta ovca ja že najstarejšem vremeni bila človeki nücliva domáča stvár. Po celom sveti je že odomáčena. Ovca mokročó nikak ne trpi, štale moro jáko sühe biti i v gojdno rano, dokeč rosa ne odišla, nej trbej na pašo gnati. Ovca nam dá vuno, meso, lój, koč za leder, čreva za strüne, blato za gnoj. Ovce vno-go fele betega dobijo.

6. **Jelen** (*a szarvas*). Ta naplepša stvár med preživalci.

V logáj se zdržáva. Od krave je malo mēnsa. Má rogláte roglé, šteri njemi vsako leto odkáplejo i pá zraztējo. Mládi rogovje so v začētki mehki i z kožov i dlakov pokriti. Jelenovomeso je žmajno, koža se nūca za rokajice, hlače, zapodlog v postelaj.

Jelen.

7. **Srna** (*az ősz*). Od koze je malo vėksa. Na dlako i i formo gledoč je jeleni spodobna. Srne dájó dobro divjáčino i mehko kožo. Srnják má krátke roglé, šteri njemi kesno v jesēn odkáplejo. Má žmajno meso. Lovci se dosta trūdiji za srnami.

8. **Divja koza** (*a zerge*) je spodobna k domáčoj kozi. Jáko bistra stvár bivajoči na ti najvišiši pečinaj. Golo glávo má, visiko stojēči nos, zgoraj klūkaste nezáj zavite, gladke roglé. Divje koze v družbí živējo ; na paši postávlajo strážo, šteri celoj družbi na znánje dá, či se kákša nevarnost bliža. Má dobro čūtejnje, deh, vid i slūh. Že od daleč zapázi lovca. Lov je jáko nevarni na to stvár. Prinase eta svtár v Sepešvármegjovi i na erdelski planinaj zdržáva.

Dívja koza.

9. **Severni jelen** (*a nyargalócz*). V severni kráji země živé najhasnovitnější vsej jelenov, severni jelen, šteri se je

Severni jelen.

odomáco. Samec i samica máta roglě, šteri se dokončajo v mále plošnate lopatice. Že gosta dlaka severnoga jelena, šteri má pod šinjekom tüdi gribo, kaže, ka je za mrzle kraje namenjen. Za one držêle je celo bogastvo. Vse, kaj se dobi od té stvári, se dobro nüca. Dá meso i mleko i koža je za oblek; z roglöv se razložna skër dela. Za vožnjo se tüdi nüca, ár ga přégajo pred sani. Pri vse tém je njegov živeš prav siromaški, ár z bradinjom i listjom živě, štera si sam z snegá skopa.

10. **Gamila** (*a teve*). Tá grda, ali nücliva stvár živě po püščavaj afrikanski i srednje azijatski. Na hrbiti má edno ali dvej püklavi. Eden dën 600 kilogram žmëče odnesé na 7 mile. Gda se pa samo na jahanje nüca, eden dën 30 mile dalečine obhodi. Žéjo dugu pretrpi i v sebi vodo dugu čisto obdrži; záto včási, ši ti potniki v ti vroči püščavaj nemrejo vodo nájti, si žitek tak obvarvajo, ka v toj najvešoj sili

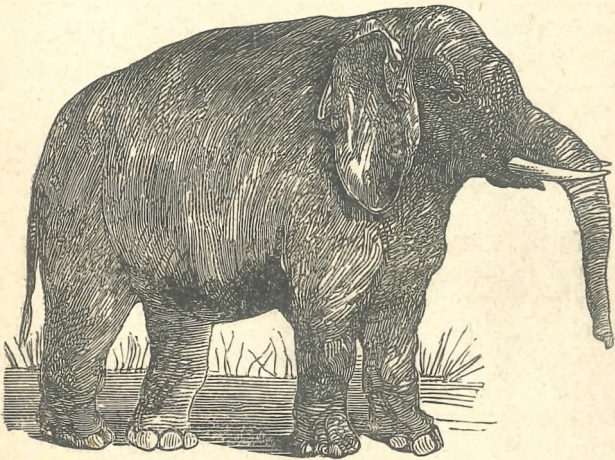

Gamila

gamilo bujejo i žnjé vodo spijéjo. Na püščavaj gde skoli i z konji ne mogoče hoditi, tam se trštvo z gamilami gordrži. Njéno mleko i meso je za hráno, z dlake pa oblek rëdijo.

IX. Pajžlari.

1. **Elefant** (*az elefánt*). Sühe zemlé najvékša stvár. Odnesé 400 kilogram žměče. Njegovo telo krije debela, razpokana koža sive fārbe brez dlake; velka, debela gláva má šürke vüsta, oči mále, dugi rilec, šteri má na konci nosnic k prsti podoben rogliček, kre dvá kraja z gornji čelüsti má dvá dugiva vöstoječiva kanzobca. Ete kanzobec včási 50 kilogramov teži. Z toga se vsefelé škér naprávla. Elefant je jáko čedna stvár. Najimenitnejši tao té stvári je rilec. Té je na vse stráni gibek i premeklivi. Elefant ga zná daleč raztėgnoti, pa nezáj skřčiti i zviti. S tém pobéra hráno, céca vodo; s rilom diha, trobi, žnjim zgrábi

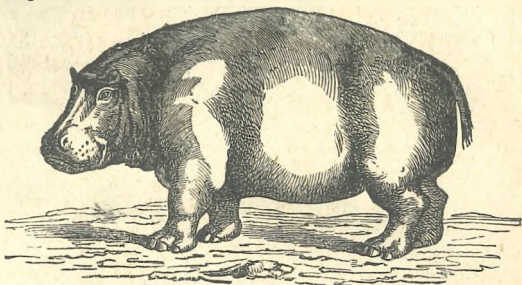
Elefant.

svojga protivnika i ga požené na tla, de ga ešče z močnimi nogámi pokláči. Z onim rogličom zná vsáki list od téla gorpobratí, ali či je okroten, krajcar prijéti, zglaža žátik vövzėti, vozé narėditi i razvėzati. Živé v jüžnoj Aziji i v srednjoj Afriki i se velko starost včáka. 200 let skoro živé. Vstári vremenaj so elefante v boji nücali, zdaj ga za nošenje bremena i za lov nücajo.

2. **Nosorog** (*az orrszarvu*). Ménši je od elefanta. Pokřiti je z debelov kožov, štera je razpokana i káže velke gü-

be. Njegovo najhüše orošjë je rog na nosi. Živé v močvarní kraji zhadne Indije i v jüžnoj Afriki.

3. **Povodni konj** (*a viziló*). Živé kre afrikanski vodaj. Koža je na hrbti i na dva strana pët centimetre debela i brez dlake, čarne färbe. Má velko žrelo i strašne zobë ešče čonte razgrzë.

Povodni konj.

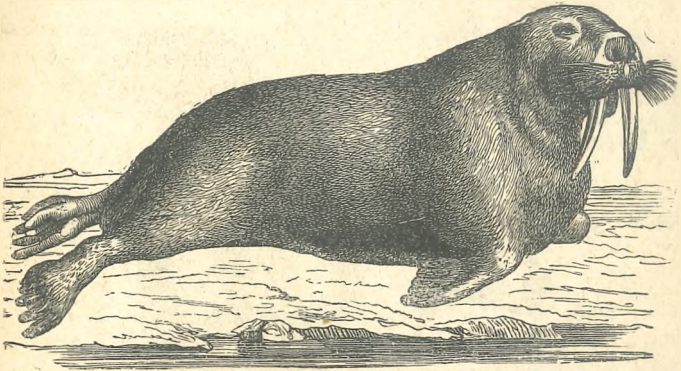
X. Tuleni.

Tulen (*a borjufóka*), ali morski pes, skoro dva metra dugi, prednje nogë so za plavanje pripravlane, te zádne so pa zrëpom vküpzraščene. Valjasto telo je zgostov dlakov pokrito. Gláva je okrogla, na šteroj so vüha ne vidna. Na gobci má duge ščetinjaste bajusi. Morski psi dobro čütenje májo i so jáko pazlivi. Lovijo jih za volo mesá i kože. Za Grönlandce je pač tá stvár jáko imenitna; oni jejo njihovo meso, svetijo si ž njihovov mastjov v dugi zimski nočaj, z čonte si delajo hišno skër, z kit si delajo konce i njihovo kožo nücajo za oblek i odejo. Morski psi se tüdi odomáçijo.

2. **Mrož** (*a közönséges rozmár*) je spodoben morskim psom, samo je vglávi malo náçiši. V severnom morji v velikoj vnožini, po sto vküp živëjo. Tela má brez forme. Z gornji čelüsti njemi dva kanzobeca vöstojita, šteriva staná 63 centimetre dugiva; s tema zoboma se po lédi na prej pomága. Nevarni je lov na to stvár. Ali záto jáko lovijo.

Njegovo strašno erjevenje se na edno vöro daleč čüje i zazové velko vnožino; od vsej strani se z vodë čarne gláve

z močnimi kanzobci skažujejo i lovca rejši samo náglo bežanje v ládjo. Vnogokrát lovcom ládjo s kanzobci zdrobi

Mrož.

XI. Kitovi.

Kit (*a bálna*) je najvéksa stvár na sveti, duga je do 19 meterov i živé v morji. Kitovi so spodobni ribam, ali splúčami odúhávjajo i svoje mláde sami pocecávajo. Njegovo telo má velke prednje plavače i se njemi konča v répno plavačo. Gláva sáma je tak velka, ka znáša eden tretji tao vse njegove dugoče. V njegovom gobci má ládja z brođári zadosta prestora, gut je pa tak vosek, ka samo te najménše ribe, rake, puže zná požérati, štere pa z velikov vnožinov potrebúje. Mesto zob má v gobci rozene šibice, štéri je po več sto, z tej se delajo »ribje čonte.« Oči nema dosta vékši od volovski oči i njemi na stráni stojijo, gda vústa odpéra. Vrh gláve na sredi sta dvej lúknji, skoz štere nepotrebajočo vodo vósprička. Okoli mesa grozovitnoga tela je opásani zdebelim špehom, štéri je z ténkov kožov pokriti. Eden kit má okoli 30,000 kilogram špeha i 1500 kilogramov ribje čonte. Z špeha se dobi za mázanje i za kúhanje mást. Za toga volo kite že od nigda jáko radi lovijo, samo ka je to jáko nevarno delo, ár zednim vdárnje-

njom močnoga répa ládjo preobrné. Na sprotoletje skotã mládoga. Zdržáva se v severnom morji.

II. RAZDELEK.

Ftiči.

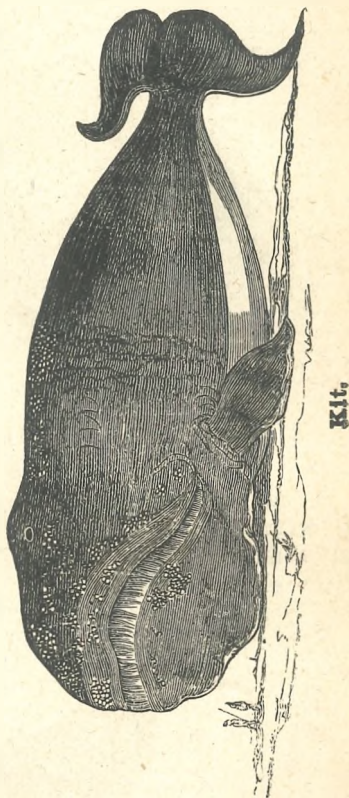
1. Poprek od ftičov.

Ftiči so razločne velikoče. Májo erdéčo, toplo krv i so s pérjom pokriti. V naturi v nogo ftičov jeste, med temi so vnogi nüclivi človeki, drugi za volo lepoga pisanoga pérja ali za popevanja volo se radi držijo.

Struc (*strucz vagy nyarga*) je najveksi ftič, šteri živé po afrikanski püščavaj. Visiki je okoli 2 i pol metera i teži od 40 do 50 kilogram. Krátka perotnice ne so za letanje, pomagajo njemi pri bežanji. Mála gláva, zgornji šinjek i nogé so gole, ov tao tela je pri samci čarno, pri samici sivo, perotna i répna pérá so pa pri obáj lepa bela. Tá pérá gospé

za lepoto nosijo. Štruc má samo dvá prsta. Pri bežanji je hitrejši od konja. Hráni se rastlinami, požira tüdi kaménje, zemlo. Štruca jajce pol drugi kilogram teži i je za 24 kokošeči, samo ka je ne tak žmajno. Toga ftiča za jahanje nücajo.

Najmënsi ftiči so kolibriji (*a kolibri*), šteri živéjo v

Ameriki. Ništeri so menši od rošča; njihovo gnezdo je málo, kak pol orehovo lüpinje, jajčica so gombošnice gláve velikosti.

Štruc.

ti nasledüvajoči :

Imenitnejše v našoj domovini bivajoče ftiče mo spoznávali. Znanci vnogo ftički plemenov poznajo, mi mo od etih samo v dvöma tálomo gučali, kakti 1. od krotki i 2. od divji ftičov.

2. Krotki ftiči.

Vnogo táksi ftičov jeste, šteri se pri hižaj zdržávajo, hráno od človeka dobijo i na človeka reč poslühšajo. Tej ftiči so človeki na velki hasek. To so ti krotki ftiči i med té se slišijo

Kolibri.

1. **Küri**. Poznana i hasnovitna hižna stvár. Küri teško letijo i se zâto malogda s tla vzdignejo. Na glâvi je krátko, na šinjeki, hrbti i prsi pa več i se tüdi pokrivalno pérje imenuje, ár so ž njim živâti največ pokrite. Samci so náčišega pérja, kak samica. Domáča **kokoš** (*a tyuk*) má na glâvi erdeči grebén i na grli ménši erdeči podbrádek. **Kokot** (*a kakas*) má na nogáj ostroge. Küri skrblivoj vertinji, štera jih znâ dobro krmiti, velki hasek dájo zbilic i z piščanci.

2. **Petelin** (*a gyöngytyuk*). Sivim pérjom s belimi pikami. Svoje piščance teško gorhráni. V čâsi povečeráj se z velkim kričom glâsi.

3. **Pure** (*a pulyka*). Za volo žmajnoga mesá se gorhránijo. Dosta skrbi, dokéč se pure gorzhránijo. Naj bogše je jih tam držati, gde je jih mogočno zvelkim brojom držati. Najráj trávo ščiple i žüžavke lovi. Puran razprestré répna péra večkrát v kolo i škrčenim sinjekom se zglašüje.

4. **Páv** (*a páva*). Samo se za lepote volo drži. Má lepi plâvi šinjek, na glâvi pérnato korono, velki zlâto-zelenkasti rép s blisčéčimi očâmi; njegove nogé so grde i njegov glâs je božen.

5. **Gos** (*a lud*). Jáko hasnovitna živât, nájmre tam, gde má vodo i pašo. Zvön mesá i bilic se velki hasek vzeme njénoj pérji. Gosák rad deco nagánja nájmre na sprotoletje, gda žibke bráni.

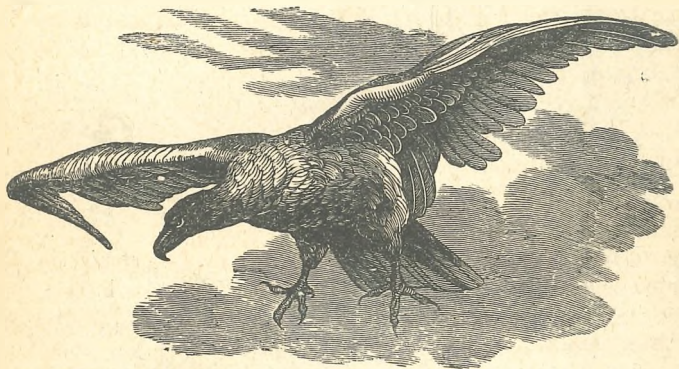
6. **Reca** (*a kácsa*). Má dobro meso, ali pérje od gosečega menje vredno. Náveda je rece z kokvačov dati vözléčti, ár tá bole na nji pázi, kak reca. Recák lepo pisano pérje má; včâsi gda je razčemérjeni, človeka nevarno znâ zgrizti.

7. **Golob** (*a galamb*). V ednom leti osemkrát má mlâde. Malo se tá živât odomáčila. Golobje so tak navajeni, ka či se krmijo v gvüšnom vremeni, te vsigdár po krmo priletijo. Toga ftiča v zdâšnjem vremeni za nošbo pisma nücajo, ár jáko hitro prileti i kama včâsi v boji človek nebi mogo, tá golob lahko glâs prinesé.

3. Divji ftiči.

Med temi divji ftiči sojo jáko hasnovitni, šteri kače, žabe sveta správljajo, ti drügi pa te kvár činéče žüžavke vküplovijo. Záto velki kvár dela tákse dete, štero ftiče zaprávla, mále lastvice, ali vráble kole. Istina, vrábli vnogo zrnja vösklükajo, ali či té ftič nebi mále žüžavke vküplovo, tej bi v silji ešče več kvára zroküvali.

1. **Orla** (*a sas*). V soji perotáj má velko moč, leti lahko dugo i visiko, má močen klün, šteri je zgoraj na konci klükasto zaviti, nogé so močne z zakrivljenimi i špičastimi škramplami. Nájráj se na visikaj planinaj zdržáva. Ništeri orla je tak močen, ka škramplami edno tele odnesé. Té ftič mále ftiče jáko zaprávla.

Orla.

2. **Vrana** (*a kányá*) je vse čarna, tüdi klün i nogé so čarne. Živé v tivaristvi i se hráni merhov. Dá se krotiti i se navči reči povedati. Krádne rada svetlo blágo. Najvéksi vsej vran je kovran, šteri je lovskim stvárim celo škodlivi. Vrane dugu živéjo.

3. **Sraka** (*a szarka*) je znána ž njénim škrgetanjom. Skos skáče.

4. **Jástreb** (*a vércse*) je grdi ftič. Strašno je požreči. Tem je spodoben sokol. On má od koréna zakriti zgornji klün, ostre, špičaste, močno zakrite škrample i bistro oko.

5. **Sova** (*a bagoly*). Má veĉ plemena. Toje noĉna stvár ; po dněvi jo neviditi, ár se svekloĉe boji i zató sidi tũho i mirno v svojem koti na stárom zidi ali med vejom gostoga drevja. Po dněvi jo dráždžijo drũgi ftiĉi ; veĉkrát jo celi šereg pregánja. Najvėkša sova je **velika vũharica** (*a fũles bagoly*). Máloj divjáčini i kũreĉini je nevarna, zató je škodlivi ftiĉ. **Ĉuk** (*kuvik*) je po Europi najveĉ razšũrjena sova, májo ga za mrtveĉkoga ftiĉa. Ĉeden ĉlovek se od glása ĉuka neboji, ár tě ftiĉ rávno tak ne vej, jeli stoj merjě ali nej, kak štokoli drũgi nej.

Velika vũharica.

6. **Štrk** (*a gũlya*). Bele fárbe je, klũn i nogě má erdėĉe. Štrk je rad v bližini ĉlovekom i gnezdi na strehaj. Samo na leto k nam pride i vjesen pá odide v Afriko i v Azijo, gde prezimũje. Nájráj se v moĉvarjasti mesti zdržáva. Kaĉe i Źabe zaprávla.

7. **Žerjáv** (*a daru*). To je znameniti ftiĉ s sivkastim pěrjom pokriti i má duge ĉarne nogě, biva po moĉvarni kraji severne Europe i Azije. V jěseni se seli v veliki tivaristvaj proti jũgi. Návadno letijo tej ftiĉi, kak V litera. Najmoĉnejši žerjáv leti najnaprej. V nisteri mestaj so žerjávova pěrja drága.

Žerjáv.

8. **Ĉapla** (*a gėm*). Nájráj se pri vodaj zdržáva, gde lovi ribe i pobėra ribja ikre. Sam stoji tiho i veĉkrát ne-

pregenljivo na ednoj samoj nogi skrčenom šinjekom i tak čaka, dokeč kaj v vodi ne zavára.

9. **Labüd** (*a hattyu*) je lepa čista stvár i lepo je viditi, gda svojim čisto belim pèrjom, šegavo zavitim šinjekom po vrh vodě plava.

10. **Sloka** (*a szalonka*) má dugi, tenki, i ráven klün, je nisiki nog i má oči daleč od klüna nalěčena. Jeste več plemenov slok. Vse pregánjajo za volo žmajnoga mesá. So jáko plášne i se vgrmovji i trtji skrivajo. Strelajo se na sprotolje i v jesen.

11. **Bibic** (*a bibicz*) je tak velki, kak golob, na glávi má lepi pèrnati púseo. Bibic je jáko šaljivi ftič, sem tam krožano leče i vsigdár kriči: bibic! Nji jajca so jáko žmajna.

12. **Pelikan** (*a gödeng*) má dugi, šürki klün, na šterom njemi visi veliki kožnati mehër ali vreče. V to vreče sranjúje na lovlene ribe, štere sam poje, ali pa svojim mládim prinesé.

13. **Dropla** (*a tuzok*) má kokošji klün i na podbrádi má doliviseče bajusi i vöternični rëp. Živé po ravninaj zhdne Europe i túdi pri nas.

14. **Jeréb** (*a fogoly*) i **prepe-lica** (*a fürj*) žmajno meso máta. Tema ftiča gnezda ne trbej zaprávlati i žneci naj nelovijo mláde.

15. **Škvorjānec** (*pacsirta*) je oznanávlaš bližece proletje. On popeva i fúčkáva, zdiga se od tla proti nébi. Dosta žúževkov zaprávi.

16. **Slaviček** (*a fülemile*) je kral vsej pevcov. Njegova pesem je jáko lepa i njegov glás močno donéči. Prosto pèrje má, tak kak te siromák človek oblek, ali záto za volo lepoga pevanja je najlúblenejši ftič. Pevci

Pelikan.

Dropla.

so tudi: **strnáp** (*sármány*), **čisek** (*csiz*), **pastaričica** (*barázda billegető*), **vrábeo** (*veréb*), **konoplenka** (*kendericze*), **lastvica** (*fecske*), **kos** (*rigó*) i več drugi, štiri vnogo žuževkov zaprāvijo, zato té ftiče ne trbej loviti.

17. **Kukovica** (*a kakuk*) je po svojem glási dobro poznana, zdržáva se po naši goščaj. Kukovica je plávi ftič, težko je njo zavárati, ár se po gosti drevni vrehi skriva. Velikosti je golobi i má klinasti rép. Njéna posebnost je to, ka si samica ne zleže sama jajce, nego je podmeče v gnezdo málim ftičom. Mláda kukovica je strašno požrejna i návodno poje právo deco svoje krühne materé. Njéna hrána so žužavki i kosmáte gosance nájráj lübi.

18. **Deteo** (*a harkály*) má vnogo plemenov; z žužavkami se hráni i dosta haska včini.

19. **Hupkas** (*a budös banka*) je zato té imé dobo, ár se tak glási: hup! hup! Jáko ne snajšna stvár. Vsigdár v gerdoči rova. Na glávi má lepo pérje, štéro večkrát razprestré.

20. **Škvorc** (*a seregély*) živé v veliki družbaj, štiri delajo po jütraj i večer veliki hrüb. Navči se ništere reči gučati i pesmi füčkati.

III. RAZDELEK.

D v á ž i v o t n i c i.

Dváživota stvári se zato tak imenüejo, ár tej v vodi i na sühoj zemli tüdi živéjo. Etakši so: kače, žabe. Njihova krv je mrezla. Med temi stvári so vnogi jáko hasnovitni. Ništeri se človeki za hráno nücajo, kak ta **vaganca** (*teknös béka*), **žaba** (*zöld béka*), zdrügimi se pa ti ovi stvári hránijo. Poleg toga tej vnoge škodlive stvári zaprāvijo.

Žabe mühe i škodlive črvi, **küščari** pa žužavke lovijo.

Sojo med njimi ništeri nevarni, najmre štiri v ti vroči držélaj sveta živéjo. Pri nas so kače ne škodlive, samo edna, **vipera** (*vípera*) má čemér. Kače májo glatko, valjasto, brez nog telo, štéro svijajo, giblejo po zemli. Njihovo žrlo i gut se jáko raztže odzajaj zakritimi zobmi,

šteri njim pomagajo pri požiranji. Svojo hráno jáko pomali požerajo. Nasite so nemárne i te jih je lahko bujti. Jezik májo tenki, jáko giblen i naprej razceplen.

Velikanska kača (*az óriás kígyó*) imé má od 'velike moči, ár drúge živáli k drevi povije i vkúpstere i te požré. Duga je okoli 7—10 meterov.

Velikanska kača.

Čemérnate kače so :

Vipera, štera se v srednjoj Europi po nisikom grmovji, pod kaménjom, vlúknaj i pod drevni koréni zdržáva. Na 60 centiméter je duga. Vipere pik je celo nevaren. Paziti trbej, ka se čemér hitro z rane odprávi i túdi s cécanjom, mujvanjom, zrezanjom i žgánjom z železom ; paziti trbej, ka se telo pri rani močno podvéže, ka se čemér naj ne razširi, pred svem pa naj se zvráčitela pomoč išče.

Amerikanska ščergetača (*a csörgökígyó*) je celo čemérnata, njéni pik mori v ništeri minutaj. Na konci répa má ščergetec z roženi rinkeci i toga glás človeka na nevarno stvár opominja. Svinja eto čemérnato kačo rada jej i to svinji nikaj ne škodi.

Naočálka (*a pápaszemeskígyó*) domá je v zgodnoj Indiji, je túdi nevarna čemérnata kača.

Kúščari (*kúšcar-gyík*) so poznani stvári z dugim répom na nisiki nogáj. So sivi ali zeléni, živéjo v lúknjaj i se

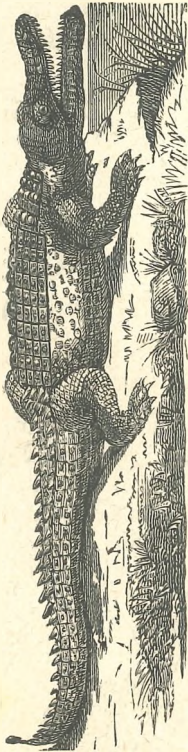
nájdejo po celoj Europi. To so bistre, neskodlive stvári, šteri se hránijo z žůžki i glistami.

Velikanski kůščar je **krokodil** (*a krokodil*), šteri živé v afrikanski vodaj. Dugi je do 8. metera i strašno hůda stvár. Njegovo do vůh prekláno žrelo má velike ošpičene žobé. Celo telo je pokrjto s trdov kožov. Dostakrát v vodi z rěpom ládje prevrže, ali ovak zládja človeka vřopópádne.

K našim domáčim kůščarom se računa tůdi **slepec** (*a vak kigyó*), stvár valjastoga tela. Slepec nema nog i je kačam podoben. Či ga vdárimo, raztrgne se na dvoje.

K dváživotnici se sliši **pozoj** (*a sárkány*), to je jáko krotka mála stvár i v zgodnoj Indiji živé.

Vagance májo krátko, šurko telo, skrito med dvej trdi koriti, med šteri potěgne glávo, nogé i rěp. Z toga korita se glavniki i več drůga škér dela. Vagance so neškodlive, počasne stvári, štere se hránijo z rastlinami i živějo po vroči drželaj.

Krokodil.

IV. RAZDELEK.

Ribe.

Ribe so povodne stvári i so si življenje v vodi celo priredile. Ribe so po stranej stišnjenoga i na obá konca poostrenoga tela, šteri má na več mesti plavote, šteri slůžijo ribam za gibanje v vodi.

Čonte i čontice májo ribe preveč vnogo. Májo erdečo, mrzlo krv i dűhajo s škrkami. Vodo, štero je riba z vűsti požrla, med škrkami vřopisti. Ribe ležějo mála, mēhka jajčica, štera se ikre imentűjo.

Imenitnejše ribe so :

1. **Ščuke** (ščuka — *a csuka*), tá zgrabljiva stvár, štera v vodi vnogo máli rib zaprávi. Ščuka má žmajno belo meso.

2. **Krapi i šarani** (šaran — *ponty*) so jáko porodlivi i se vse posvéd nájdejo. Jáko se ribijo.

3. **Glavatica** (*harcsa*) včasí na tak velko zrasté, ka više sto kilogramov teži. Má jáko túčno meso.

4. **Viza** (*viza*). To je vnaši vodaj najvékša riba. Včasí 6 sto kilogramov teži. Zmorja pride v Dünaj. Jáko požrejna stvár. Od ete ribe se dobi te mehér, šteroga pri čiščenji vina nücajo.

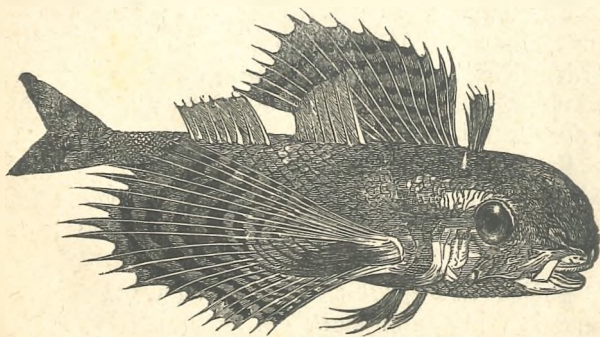
5. **Piškori** (piškor — *csik*) so dugoga, gologa i ténkoga tela. Nájráj se v posti lovijo.

V morji ešče večfele rib jeste, kakti :

1. **Slaniki** (*slanik-héring*), šteri je vnogomilijonov v severnom morji. Eta riba se zvelkim brojom lovi. Posühši se, te se osoli, pa se tak razpožle po celom sveti. Zdravo jestvino dá.

2. **Trske** (*a tökehal*). Tá riba se po nemškom za »Stockfisch« imenüje. Nájde se v severnom morji i se posühši na trdo, kak les, v vreloj vodi se pá razküha.

4. **Požéran** (*a czápa*) je najvékša riba, šteri je celo po 10 meterov. Živé v morji i je za volo svoje moči hüdi zgrablivec. Návadni požéran je stráh morskim stvári i morjancom, imenüje se tüdi človeka žerac, šteri je že celoga človeka požro. Okroglasto telo se končüje v močen, mésnat rép. V gobci má nasajeno več močni zob.

Letéča riba.

4. **Letěča riba** (*a röpülöhal*). Eta morska riba zná na 300 stopájov leteti i v letejnji včási na hajove spádne na velko veselje morjancom.

II. Šereg.

Brezhrbetnici, ali brezčontnici.

1. Rošči.

Pri rošči je telo na tri tale razdeljeno, májo štiri kri-la, gornja so roženasta, spodnja pa kožnata, májo grižěča vüsta, šlátalnice i šestéro nog.

Nájbole znáni je návadni ali **erjavi rošč** (*a cserebogár*), štéri je deci kak sprotoletja oznanjüvlec na veselje, vérti je pa te najvéksi kvárdelaš. Konec velkogatrávna (*april*) ali začétek risalsčeka (*május*) se prinas pokáže, te náj mre, gda je že največ drevja obzelénilo.

Roglač (*a szarvasbogár*), naš najvéksi rošč, má rog-láste zgornje čelüsti.

Najvéksi rošč na sveti je jüžno-amerikanski **herkul** (*az óriás szarvasbogár*), štéri je 13 centimeter dugi. Má na hrbti dugi rog, pod štirim je pa ešče drügi.

Zláta minica (*az aranyos böde*) je zláti bliščéči rošč, štéri se po ogradaž na cvetji na gostoma nájde.

Ivánščica (*a szent jános bogár*) vseti v kmici s svojimi zádnjimi obročki na trbühi. Samice ne so krilate i svetijo bole kak samci.

Vrtari (vrtar — *a szu*) vrtajo les.

Škripec (*a cinczér*) s cimetovnov fárbov s čarnimi nogámi, štéri se glási, či ga v zapretoj roki k vüham držimo.

Božika (*a hétpöttösböde*) je okrogla, má erděča krila s sedmini čarnimi piknjami.

2. Metüli.

Metüli so za volo svoje färbe najlepši žüžki. Četvära celo ednáka krila so s nikšim prahom pokrita, šteri njim lepoto dá, ali se tüdi rad zbriše, či se metül pri perotaj prime. Telo metülov je razložno, na troje tálov razdeljeno. Na glávi májo velke oči, dvoje šlátalnice i vteo rilec, šteroga znájo zviti i pá vtégnoti i šterim tüdi mëd z cvetlic cécajo. Metüli ležéjo jajčica, z šteri zležéjo **gosance** (gosanca — *hernyó*). Tej májo močne čelüsti i so neznáno požrejne, v ništeri leti, gda ji dosta jeste, z drevja listje do gologa dol pojejo. Jáko potrebno je záto, ka se gosance za lege naj zaprávijo. Po vremeni, v šterom metüli lečejo, se imenüjo **dnëvniki**, **mrákniki**, i **polnočniki**. Dnëvniki so najlepši. Najmënši metüli so **moli**. S srebrno sivi kril i njihove gosance nihájo po obleki, postelaj i na vunastom gvanti. Oblek se more večkrát zprášiti, ka se obvarje od tej škodlivi moli.

Sviloprejec (*a selymér, vagy selyembogár*), šteri se sliči med polnočjáke, je edini metül, šteri človeki nüclivi. Belnate färbe je z debelim telom. Njegova gosanca je belnato siva, gola, má 16 nog.

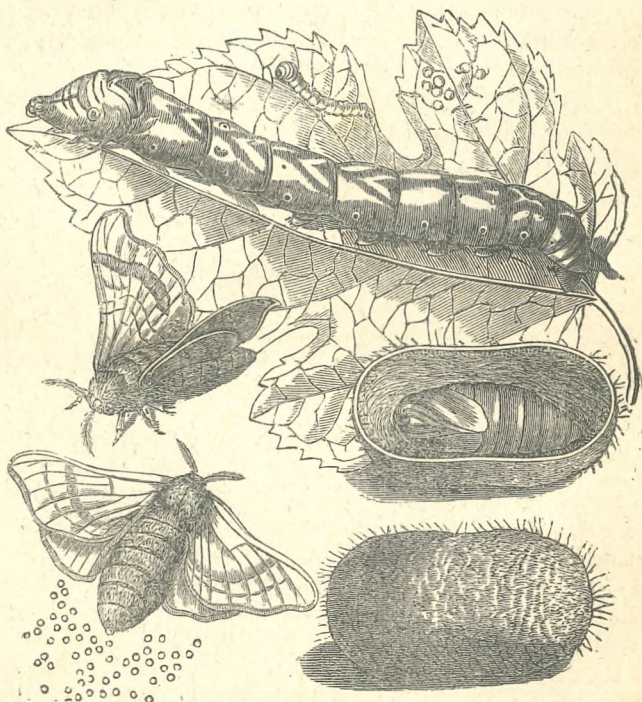
Njegova prva domovina je Kitansko, gde so že v prvejši časi svilo delali. Od peržinski trscov v Europo prinešeno svilo je bilo že 200 leti pred Kristušom tak drágo, ka so celo vladarüjčne kralë za zaprávlaše meli, či so svilnate obleke nosili.

Po pripovedki sta bilá dvá grčkiva redovnika v polovici šestago stoletja prinesla jajčica sviloprejca v Cárigrád v svoji votli potni palicaj; z Cárigráda se je potom sviloreja dale razšerjüvala. Zdaj se svilarstvo v Europi v dosta mesti z velikim hasnom dela, nájmre na Talianskom i jüžnom Francoškom.

Samica (sviloprejka) zležé od 200 do 500 jajčic, štere so mënša od prosá. V sprotolejšnjem toploči se zjajčica zležé mála gosanca, štera hitro rasté, jáko parovno jej, večkrát novo kožo dobi i naslednje se zapredé v zavitek, šteri je skoro ednáke velkoče, kak golobeče jajce. Ka se

gosanca celo zapredě, potrebuje 4 dni. Prek 18 do 20 dni prederě metül te zapredek.

Svilorejci ne dopüstitjo, ka bi metüli vsáki zapredek pretrgali; buje se zató buba v toj svilnoj hiži spárom včasí, kak je tá hiža dogotovljena. Na toj hižički je trojno svilo; zvönešnja je z sirove niti; srednje je právo svilo, štero je okoli 330 meterov duga i se kak s klopká odvujati dá. Z notrešnja je jáko zmešana. Poprek se dobi od 4 kilograma pol kilograma zvujanoga svila. Eden kilogram se po 250 po 300 ranjški plačuje.

Sviloprejec. *)

*) Odzgoraj eden list malinoga dreva, na tom z jajčica idoče gosance, edna menša i vėkša vözrašena gosanca; sviloprejec i sviloprejka, eta slednješnja svoja jajčica puščáva, edna hižica je cela, edna na dvoje vrezana i v toj se buba vidi.

3. Konjiči.

Zelíni konjič imé má od toga, ár je napičena gláva spodobna malo konjskoj. Skáče po polji i trávnikaj i má za to zádne nogé posebno duge. Má duge šlátalnice i eden pár lederni kril, eden pár pa kožnati. Záto krilo od krila glasno škriple. Največ škode dela **konjič selivli** (šáška — sáska). Pri nás je retki, njegovo domovino je nájmre Azija. Imé je dobo po svojem potovanji. Kak roj okmiči obláke i nébo i poje, gde se stávi vse, kaj je zeléno.

Esi se sliši škripajoči **smerček** (*tucsök*), **stenica** (*poloska*), **buha** (*balha*), i **vüš** (*a tetü*) se tam zadomáçijo, gde je velika nesnajžnost; záto lübi snajžnost.

Podgedec (*a kózonséges áska*), se v zemlé v šlúknjaj zdržáva i rastlinam korenjé podje i velki kvár zrokúje.

Podgedec.

4. V č é l e.

Včela (*a méhe*), je od ednoga centimétera malo dugša, je čarno sivoga, kosmátoga i valjastoga tela, na šterom razločávamo tri tále, nájmre glávo, prsi i zádnejek. Na glávi má dvoje oči i poleg tej na temeni troje ednostávne piknjaste oči, na dale krátke, nitkaste, nalomlene šlátalnice i ošpičeni jezik. Na prsaj so za raščena 4 kožnata krila, z žilicami preprežena; prednja so vékša od zádni. Má 6 nog, pri šteri je prvi od zádni nog pri delavcom lopatast i kosmáti, na té nogé si nabérajó cvetni práh. Zvön sameca májó vse včele v zádnejem táli zálec, s šterim občútljivo pikajo. Živé v družbi v roji ali v koši.

V ništerom koši je od 12,000 do 20,000 včéo, med temi je edna samica, matica ali kralica, več sto samecov i

veliki broj delavcov. Matica se pozna po svojoj velikoči i dugom teli, od samecov se tüdi z žálecom razločüje. Či te je včela piknola, potęgni z rane žálec i devaj na piknjeno mesto vlažno zemlo.

I. Kralica (*királyně*).

Po piknji včela návadno zgine. Včele napravijo človeki mēd i vosk. Jarpe májo mále hižice, v vsáko hižico zleže kralica jajce. Z tej se zležjo mláde včele. Vse to trpi 20 dni. V drüge hižice pa devajo včele mēd. Či več kralic, te edna to ovo buje, ali se zništerimi delavci odseli. To

II. Samec (*here*).

III. Delavec (*dolgozó mēh*).

se godi na sprotolje, gda röji püščajo. Gda leto minē, te delavci samce vžoženeže i tej v mrazi poginejo. Či kralica v koši prejde, i se drüga od nikod ne dá, pozgübējo se vse včele.

5. O s e.

Návaden oseo má četvéro kožnati, ne ednáki kril, na glávi i na prsi je čaren z žutimi rinkami, odzajaj je remēni s čarnimi obročki. Oseo má žálec, proti njegovomi piki pomága zvodov z mejšani salmiak. Oseo živē družbeno v velkom broji i sí delajo na ploti, drevji i pod strehami okroglo gnezdo, šteroga si z leseni drobtin i svoji slin delajo. Pri osaj so tüdi samci, samice i delavci. Živē sladkoga sadü i z mesá.

Naša najvėkša osa je: **sršēn** (*a darázs*), štera gnezdi votlinaj drevja.

6. Mravlé.

Mravla (*a hangya*) živé tüdi v veliki družbaj, šteri stoji tüdi z samecov, samic i z delavcov. Mesto žáleca májo mravle na zádnjem táli tak kak edno gobo, v šteroj májo ostro vlogo, imenüvan mravlinska slina; mála ogradna mravla má tüdi tenki čemérnati žálec. Mravle májo svoje gnezda (mravlišče — *hangyaboly*) kre potáj, v logáj, na njivaj, i si ga delajo z šibic drevja, peska, zemlé. Z svojega mravlišča májo vnogo poti, po šteri skoz sém-tam hodijo. Mravle lübijó sladkočo i z obhodijo jestvine srambe, gde méd, grüške, slive, grozje iščéjo. Pa tüdi so na meso požrejne, ár mrtve stvári i ftiče čisto objejo. Či je mravlišče celo dopunjeno, se ji ništeri odselijo. Mravle ležéjo jáko mále, kak mleko, bela jajčica.

7. Mühe.

Mühe (müha — *légy*) telo má tri tále. Na glávi má dvoje veliki erděči, negiblivi oči, šlátalnice i raztégnjeno cecalo, štero je na konci razšürjeno. S tem cécajo rastline vlogo, znájo tüdi méd lizati. Na poplataj pod škrampliči má dve mehki keljivi blazinici za poprimanje na gladkom blági, kak na glaži. Ležéjo jajčica v gnoj, v plüvalnike.

Mesárska müha je velika müha, štera strašno brni i či hitro z hiže ne more, se v glaš na okni zaletáva.

Goveči obád (*a marha bögöly*) je tak velki, kak mesárska müha. Govedi i konjom krv céca.

Komárji (komár — *szunyog*) so krvžédni žüžeki, samo samice pikajo, i pijéjo krv, samci se pa hránijo s rastlinskov vlagov.

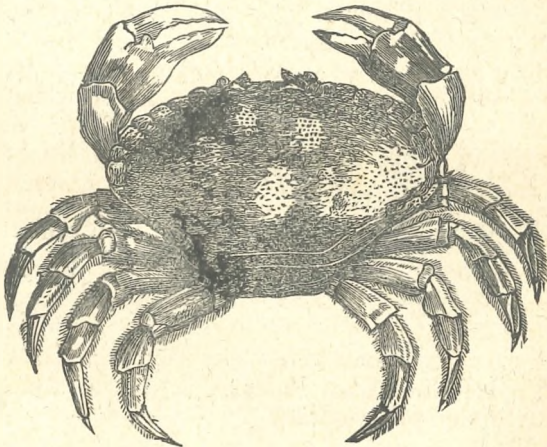
8. Mrežo krilci.

Pri sénčasti potokaj vidimo nagostci letati te tak imenüvane káčje pastére. Tej májo 4 oknasta krila z žilicami preprežena, ednáko mrežam Telo se sveti medinske fárbe. Gláva je velka i nosi velike oči. To so zgrab-

live stvari, štere lovijo mühe i druge mënje stvári. Mrežokrilci májo vnogo plemenov, od tej se opomemo od **ednodnevnic** (*tiszavirág*). Tá stvár má svoje ime od krátkoga vremena svojga življenja, ár živé samo ništeri vör. Na vodi Tise i na ništeri mlakaj na nižnjem Vogrskom v risálšček (*május*) meseci eden den ji vnogo vnožino jeste.

9. R a k i.

Najnavadnejši je **potokni rak** (*a pataki rák*), štéri se po celoj Europi nájde po potokaj i vodaj, gde se v lüknje i pod koréne skriva. Po večeri se ritlansko prikobáca z svojga skrivališča. Za hráno si išče žabe, pužé, črvé i druge mále stvári, jeli so živi ali mrtvi. Pokriti je strdov, čarno zelenom lüpinjom, štéra de pri kühanji erdeča.

Návadna rakovica.

Z glavov je vküpzrašen sprsami, členkasti rép má nakonci plavote. Má 5 párov právi nog, prednje spremenjene v škárje za prijmanje i stiskanje. Šlátalnice so duge. Raki zrastéjo odtrgani nezáj, kakti ščipalnice, škárje, v sili je ešče sam pisti, ka se li reši gvüšne smrti. V jakobeščeki

(*julius*) i mēšnjeki (*augusztus*) zraste njim pod stárov lüpinjov nova, i stáro si slečėjo. V želoci nájdemo mále, kak grahovo semen veliko vápneno zrno, tak zváno **rakovo oko** (*rákszem*). Raki se z jajčic ležėjo, šteri so ribjim ikram podobne.

Sojo tüdi krátko řepni raki ali rakovice, med temi je **návodna rakovica** (*közönséges zsebrák*), štera má šürki prsni tao z glavov zaraščeno i krátek řep, šteroga nemremo zavárati, ár je zavijan. Morski rak je potoknomi raki podoben, samo ka je dosta vėkši, koli 50 centimeterov dugi

10. P á v u k i.

Čüdna so pávuka pavočine. Na konci zádnejega tála májo pávuki bradajice, štere májo pá jáko velike lüknjice, z šteri tečė pavukinska vlaga, štera se na zráki v tenko nit strdi, z té niti je pavučina spletena. Tá nit je tak ténka, ka 14 jezėr té niti so vlása debeli.

Hižni pávuk (*a házipók*), šteri nam svojo pavočino po kotej nalečüje, gde méрно čáka, ka se vlovi kákša žüževka.

Križnati pávuk (*a keresztospók*) s križom i belimi piknjami na hrbti razprestráva vednáko spostávljeno kološazto mrežo, z središča té pavočine so potėgnjene rávne niti. Križnati pávuk sedi sredi mreže i čáka.

Škorpion (*a skorpio*) pokriti je z roženov kožov, má škárjam podobne ščipalnice i voski zádñji tao z votlin čemėrnetim žálecom i osmero nog. Njegove škárje so ne nogė, kak pri rakaj. Skrivajo se po kmični mesti, živėjo v roči držėlaj, po noči ido na lov. Škorpion je nevarna stvár. Domá je v jüžnoj Europi i v Afriki.

11. Črvi.

Črvi (*črv* — *a féreg*) so sklenjenoga, valjastoga i mehčoga tela brez vsej kotrig, štero je očüvesno na sklene razdeljeno. **Dežčėvnik** (*a földi giliszta*), ali dežčėvna glista je eden pedėn duga i debela kak pera cev; njėno telo je er-

děčkasto. Živé v vlažnoj zemli i pride li ponoči, ali pri top-
lom dežči na pre. **Pijajce** (*a piócza vagy nádály*) slůžijo
človeki za odstranejnje krvi ali samo te, či že drugo vrástvo
ne hasni. Nájdejo se v mlakaj. So okrogloga, napre šeršega
i odzajaj ténšega, sklenastoga tela, šteri má na obá kon-
ca cecalo. Od drugi črvov se posebno v tom razločůjo, ka
májo v vústaj tenke zobe.

Ništeri črvi živějo v črevaj drugi stvarej, kakti te
gliste, štere sojo ešče v človeči čreváj.

12. Mekošči.

Puži (puž — *csiga*) so mehke kože z razločnov glá-
vov, na šteroj sta 2 do 4 šlátalnice, štere lahko notri potég-
nejo; na črevi májo mėsnaťi podplat, po šterim lazijo. Oči
sedijo večkrát na konci šlátalnice.

Školjke (*kagyló*) májo brezgláve telo, štero je pokrito
s kožnatim, vlažnim pláščom. Za obrambo so zaprete va-
pneno hižo, na znotrejšem stráni tej lůpim se hránijo s můh-
šicami, pa záto morejo hižico odpirati i zapérati. Najbole
znáne školjke so **morska školjka** (*tengeri kagyló*), **malarska**
školjka (*festő kagyló*), **romarska školjka** (*zarándok kagyló*)
ostriga (*ostriga*), štera jáko žmajno jestvino dá.

Korali (*koral vagy ékesburjány*) v morji živějo. Na
to formo rasté, kak košavo drevo. Erděčo fárbo má. Z ko-
rala se večfele lepota rědi.

Močavniki (*ázalagok*) so jáko máli, prostomi okej ne-
vidlive stvári, šteri se po močvarji i po drugi vodaj zdr-
žávajo.

II. Glávni tao.

N á r a s t v o.

Rázum i razdeljenje nárastva.

Za náras se imenüje tráva, korine, grmovje, drevje, silje i vse drügo, kaj rasté z hránenjom, ali nemá moči se od svoje vole gibati.

Nárase razdelüjemo na dvá tála, kakti: na **domáča** i **tüjinske**.

I. T a o.

Domáči n á r a s i.

1. Razdeljenje nárasi domovine.

Nárasi domovine na osem razdelekov razdelüjemo, šteri so nasledüvajoči:

1. Nárasi silja, 2. nárasi ograda i vérstva, 3. nárasi lepševanja, 4. drevje sadü, 5. divje drevje, 6. grmovje, 7. čemérnati nárasi, 8. nárasi vračenja.

2. Nárasi silja.

1. **Pšenica** (*a buza*) má štiri stranski ošpičeni klás; pšenica potrebüje zadosta toploče i dobro zemlo. Pšenica je tüdi járna ali zimska. Pšenično zrnje dá najbogše i najbolje belo melo.

2. **Žito** (*a rozs*) je naše najhasnovitnejše silje, ár v ti največ mesti dá lidém vsakdanésnji krüh. Žito je zimsko i járno.

3. **Ječmen** (*az árpa*) má štiristranski klás; zimski i kaša ječmen se povséd seja. Z ječmena se dela ječmenova kaša; največ se nüca za kermlejnje i za delanje pive.

4. **Oves** (*a zab*) zraste skoro v vsakoj zemli. Oves je najnavadnejša konjska krma.

5. **Hajdina** (*a pohánka vagy hajdina*) má lepo belo cvetje, z šteroga včele mēd nosijo. Z hajdine narejeni mēd je malo vreden; jáko je vodeni; z hajdine kašo i žganke delajo vertinje. Našega orsága v nižni kraji se ne pova hajdina.

6. **Kukurca** (*a tengeri vagy kukoricza*) je z jūžne Amerike prinešena. Zrnje kukurce dobro i zdravo melo dá. Želej dobro zemlo. Pečeno ali kühano mlečno kukurco vnogi radi jejo.

7. **Proso** (*a köles*) má prav drobno i okroglo zrnje, dá jáko sitlivo hráno, samo ka vsaki želodec ne vej obdelati. V stopaj se s prosá pšeno naprávi.

8. **Riž** (*a rizs*) shája zhodne Indije, pa se pova po vsej topli mestaj; prinas se v ednom mesti že tūdi pova i je jáko roden. Belo i trdo zrnje je potrebno vposebni mlinaj olūščiti. Riž dá jáko sitlivo hráno.

3. Nárasi ograda i vérstva.

1. **Lük** (*a vöröshagyma*) je pokriti s lüpinjastimi listi. Lük se pova spoj za kühajo. Nūca se v hráni, ali ovak jesti je tūdi dober nájmre sirom.

2. **Česnek** (*a foghagyma*) je za jestvino jáko zdrav, samo ka ki večkrat česnek jejo, naj si vsáki hip vūsta stoplov vodov vōzaperējo, odegnevši česnekovo vonjúho.

3. **Zelenjáva** (*a zöldség*). Špinjáva (*a paréj*) má ošpičeno listje, najranejša zelenjáva.

4. **Zelje** (*a káposzta*) se sadi v ograda i na poli. Jeste več plemenov: Glaváto zelje (*a fejes káposzta*), pri šterom je listje v glavo stišneno. Z toga plemena se dela kisilo zelje; kolerába (*kalaráb*) z okroglim kocenom; karfióla (*virágos káposzta vagy kártifol*) z mēsnatim cvetjom.

5. **Šaláta** (*a saláta*). Ogradna šaláta se povsēdi sadi, jeste več plemenov; glavnáta, protoletnja, zimská. Znána šaláta je tūdi indivija.

6. **Tikev** (*a tók*) pognojeno zemlo lübi, gde na velike zrastejo, ništera je do 100 kilogramov žmetna.

7. **Oburka** (*uborka*) má dugasti sád, šteri je pred zrljenjom zelëni. Nedozorjene oburke se za šaláto jejo.

8. **Dinja** (*a dinnye*) má okroglastí i jajčasti sád, šteri je pokriti s sveklo-zelënim mrežastim lüpinjom, i má žuto, sladko i žmajno dišëče meso.

9. **Grah** (*paszuly*), **grášič** (*borsó*) i **lëča** (*lencse*) dájo jáko hranlivo i zdravo jestvino. Skoro tak hráni, kak meso.

10. **Repa** (*a répa*) má vnogo plemenov, šteri lahko jestvino dájo; se najbolje za živino pova. Zednoga plemena repe se cukér dela, to je ta cukér repa.

11. **Špárgeo** (*spárga*) je náras z debelim korënom, z šteroga se na sprostolje mësната mladika požënë, štera je sladki jed.

12. **Krumpiša** (*a burgonya*) domovina je jüžna Amerika odkec je v 1565 leti v Europo prinešeni. Krumpiš se povnožüje s sajenjom i te se krumpiš pri oči razrejže. Z semena se tüdi pova.

13. **Petržeo** (*a petrezselyem*) má kožasti korën i se povsëdi po ograda j sadi za volo listja i korëna, šteri posebno diši.

14. **Mrkevca** (*a sárgarépa*) má kožasti remëni korën s kosmátim, ošpičenim stëblom. Dá jako zdrav jed.

15. **Hren** (*a tormá*) má debeli, valjasti, beli i dugi korën, pri nas ga sadijo po ograda j.

16. **Retkev** (*a reték*) se za volo jáko žmajnoga korëna sadi. Mále bele ali erdeče so retkvice, velike bele so poltne retkvi i čarna pa zimska-retkev.

17. **Mak** (*a mák*) je z hodni držël k nam prinešeni, sadijo ga povsëdi, dober je jesti, i dá tüdi dober oli.

18. **Konopla** (*a kender*). V dobroj zemli vërti dober hasek priženë. Ž një se dela preja, plátno i vože. Konoplino semen je lüblëna hrána ftičom i žnjë se tüdi oli preša.

19. **Dohan** (*a dohány*) se zdaj po vsej tálov sveta sadi. To je čemëren náras. Ki se ednok doháni navádi, nemre to kajenje povrëti. To je lagoja návada, ár jáko vnogo lidëm škodi.

20. **Lucerna** (*a lucerna*) má violčasto cvetje. Za krmo je jáko prilična. Z ednoga sejanja deset let trpi i v ednom leti jo mogoče štirikrát kositi.

21. **Návodna travnikna detelca** (*a közönséges réti lóher*) rasté po travniki i pašniki divje; **bela detelca** (*a fehér lóher*) se pogostoma nájde, má ležéče stéblo i bele cvetne glávice.

22. **Kropliva** (*a csalán*). Žgéča náras. Z vékšega se zapoláganje núca. Za hráno je najzdravejši náras, samo ka se lidje nevejo na kroplive navaditi. V nogi mestaj z kroliv mesto konopla plátno delajo.

23. **Gobe** (*goba-gomba*) so za jestvino, samo ka v nogi so jáko čemérnate, záto se naj od gob vsaki odzdržáva, šteri gobe dobro nepozna. **Grbánj** (*a vargánya*), **pečárka** (*fenyőke*), **pečénka** (*szegfűgomba*), **sirovka** (*csiperke gomba*) so najbole za hráno núcane.

4. Náراسi lepševanja.

Jeste jáko vnogo lepi ogradni i divji náراسi, korin, z tej se samo od ništeri zpomenemo.

1. **Tulipan** (*a tulipán*). Pri nas je jáko lüblena korina, či glih diša nema. Zhodnoga kraja v Europo pri-nešena.

2. **Hiacint** (*a jáczint*) tüdi lüblena dišéča korina. Má vnogo plemenov.

3. **Roža** (*a rózsá*). Med vsemi najlepša dišéča korina. Rože se z velkim brojom povajo. Zhodnoga kraja so k nam prinešera, gde z rožine listja oli delajo.

4. **Ščipek** (*a vadrózsa*) rasté pri potaj i v pasikaj, je bodečast grm.

5. **Rezedica** (*a rezeda*) je po prijétni dišavi svoji cve-tov celo lüblena. Z Afrike je k nam prinešena.

6. **Klinček** (*a szegfü*) ali nagelj je lüblena i jáko raz-širjena korina.

7. **Bela lilija** (*a fehér lilium*) je prinešena k nam z jütři držél; má belo, prijétno dišéče zvončasto cvetje.

8. **Erdéča lilija** (*a sárga lilíom*) má erdéče-žuto, erjávo pikasto cvetje.

9. **Modriš** (*a buzavirág*) rasté povsédi po silji, má cevasto cvetje.

10. **Marjetica** (*százszor szép rükerc ; ökörszem aranyvirág ; peremér ; gyürüvirág*) je návadna korina po trávnikaj i trataj, má mále cvetne glávce z zelenim okroženjom. Cveté skoro celo leto.

11. **Dišéča vijolica** (*az illatos ibolya*) rasté povsédi po trataj, sadi jo zavolo prijétnega diša i vijolčastoga cvetja tüdi po püngradaj.

12. **Muškatla** (*muskátli*) májo več vrst v posodi.

13. **Zimzelen** (*a teli zöld*) je trpežno vedno-zeléno z dišéčim stéblom.

5. Sadoveno drevje.

Povanje sadovenoga drevja je jáko hasnovitno, od toga je vredno več gučati v dugovánjaj vérstvi, eti samo ništere naprejprinesémo.

1. **Grúška** (*a körtefa*) je visiko drevo, štere je po ceplnji vnogo pleménov. Loška grúška má kisilasti sád. Z toga se jesi dela. Grúška cveté začétek risálščka.

2. **Črešnja** (*a cseresnyefa*) je veliko drevo z belim cvetom na dugi šibaj. Črešnjino zrnje nezdravo požrejtí.

3. **Jablan** (*az almafa*) je nüclivo sadoveno drevo. Jablan je srednje velikosti z okroglim vrhom. V ništeri mesti jablan ne lübi zemlo.

4. **Sliva** (*a szilvafa*) je drvo srednje visikosti. Cveté v velkomtravniki (*április*) i v risálščeki. Sojo slive, šterim je sád i kočica dugčasta, pri drügi pa je okraglasta.

5. **Breskev** (*a barackfa*) má karminasto erdéče cvetje, okrogli mésnati sád, šteri je po vrhi žamatnokosmáti.

6. **Oreh** (*a diófa*) je veliko lepo drevo s šürkim razšürjenim vrhom. Sád oreha se dozori v jesén, te počí vünešnja koža i pisti terdo lüpinjaste orehe. Orehov les je jáko iskan.

Med mnogimi drugimi sadovnimi drevi so še imenitni: **marüla** (*a kajszin baraczkfa*), **višnja** (*a meggyfa*), **mandolja** (*a mandolafa*), **právi kostan** (*a szelid gesztenyefa*), **malinovo drevo** (*eper vagy szederfa*).

6. Divje drevje.

1. **Hrást** (*a tölgyfa*) má trdi les, dá žalod, i gubače. Večkrát jáko visiko i debelo zrasté i 1000 let se včáka. Žalod je dober za krmlejnje svinj.

2. **Lipa** (*a hársfa*) je jáko lepo i močno drevo i se včáka prav veliko starost. Žuto zeléno cvetje lepo diži i dá dober mäd.

3. **Jesenovec** (*a körisfa*) je lepo drevo visikoga i rávnoga rásta. Jesenovca les je jáko pripravén za vsefelé škéri.

4. **Breza** (*a nyírfa*). Ž njénoga veja meklé delajo. Močnejše veje se nüca za obroče. Z navrtanoga stébla teče na sprotolje bela, sladka vlaga.

5. **Vrba** (*a fűzfa*) rada rasté blüzi vodé i má razpokano skorjo, mládo veje vugiblivo i se delajo za koše, korble.

6. **Topola** (*a nyárfa*) je visika, hitro razté i se največkrát v drevoréd sadi. **Laška topola** má visiko stojéče veje. Goli popki so smolnati i z tej se vosk dela. **Jegnjed** (*az ezüst nyárfa*) má šürki vreh i listi so odspodi belo kosmáti. **Trepetlika** (*a rezgő ngárfa*) má listje viséče na ténki i dugi šibaj, záto se skoro vsigdár trepeče.

7. **Bükev** (*a bükkfa*) je veliko drevo z močnim vrehom i dela cele logé. Sád (žér) má bodéčasto glavico, štero se odpré na 4 lopatice v njej so trivoglati, erjávi orehi (seme). Bükev dá trdi les.

8. **Divji kostan** (*a vadgesztenyefa*) se sadi zavolo gostoga vreha i lepoga cvetja. Njegov vreh z velikimi, sedméro pérnatim listjom je streha za senco i za dežč. V bodéčem lüpinji je sád, divji kostan, z šterim v nogi mestaj živino krmijo.

9. **Križovo drevo** (*az akácza*), ali akácija je srednje drevo, prinešeno je z Amerike, má pérnato listje, belo, di-

šeče cvetje. Sadi se za lesá volo. Hitro rasté i močen les dá.

10. **Jauša** (*az egerfa*) rasté najráj v vlažnoj zemli. Jaušov les je v vodi jáko trplěčen.

11. Jeste ešče **klěn** (*fehér búkkfa*), **brest** (*szilfa*), **gaber** (*gyertyánfa*), i več drůgi, šteri vsi nüclivi les dájo.

11. **Iglasto drevje** (*a tülevelű fák*) má imě po špičasti listi. Z toga drevja so ti najvěksi logovje. **Bor** (*a közönséges fenyő*) se inda za skale nüco, **jalič** (*a fehér fenyő*) lepi belí i lehki les dá. Z borovjá dobimo terpetin i belo smolo.

7. Grmovje.

Med grmovji so náj imenitnejši :

1. **Ribizel** (*a ribiszke*), **maline** (*a málna*), njě jagode sirovo ali kůhano jejo.

2. **Bezovec** (*a bodzafa*), tüdi drevi podeben grm, ne pomenkáva skoro v ni ednom ogradi. Njegovo cvetje razšůrja močen diž i se nüca za betežnike.

3. **Lešnjek** (*a mogyorófa*) rasté po naši šumaj i plotaj, má šibasto veje, glatko, sivo kůžo. Lešnjek nam dá lešnjeke. Les se nüca za obroče.

4. **Borojca** (*a gyalogfenyő vagy boróka cserje*) má čarne jagode, štere se za kadilo nücajo; vnoigi mestaj z borojce palinko, borovičko žgějo.

5. **Trnine** (*a kőkényfa*) nájde se po mejáj vsepovsědi. Je trnjasti grm z málimi cveti, z okroglimi málimi višnjenim sádóm seonim žmajom.

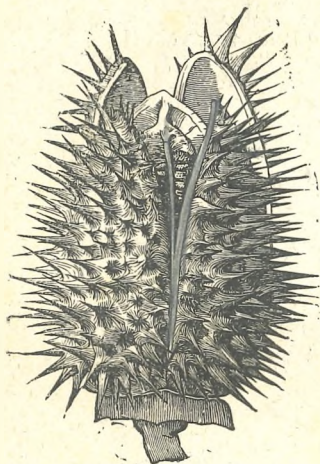
Esi se sliši **vinski trst** (*a szőlő venyige, vagy szőlő inda*), šteri zhája z Azije. Má málo, dišěce, zelenkasto-žuto cvetje, okrogle, mėsstate jagode v razločni fárba, v jagodaj je semen. Z jagod skláčena vlaga je mošt, vrejnje ga na vino obrné.

8. Čemérnati nárasi.

Vsáki čemérnati nárás, či ga poznamo, more se po ograda, okol hiže ztrebiti. Ništeroga nárása čemér hitro

človeka zapravi. Šteri náras ne poznamo, od zdržavajmo se od njega. Nájme deca se naj opominja, ka naj se ogible čemérnatoa nárasa.

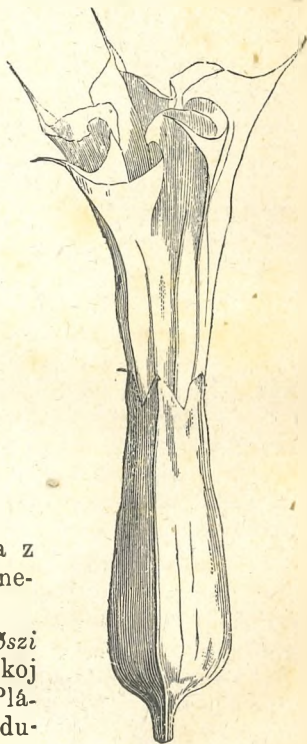
1. **Krištavec** (*a maszlag*) rasté po grabaj i blizi stanovališča, má velke, bele cvete i bodéča glavica je njegov sád. Rastlina razšürja omedlivi smrd. Semen je čemérnato. Ete náras se naj ztrebi gdekoli se nájde.

Sád krištaveca.

2. **Hrbüt** (*a búrok*). Deca z žnjega žveglé dela; to je jáko nevarno.

3. **Jesenski podlesek** (*az ősz kikerics*) cveté v jeseni v velikoj vnožini po vlažnati travnikaj. Plávo-erdéče cvet je zvončasto z dugov cevjov.

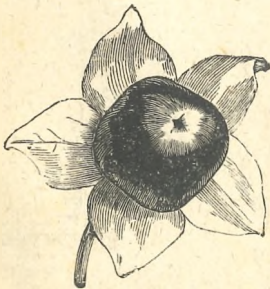
Krištavec.

4. **Divji petržeo** (*a mérges ádáz, vagy vad petrezselyem*) je posebno nevarno čemérnati, ár se lahko s petrželom zameni. Rasté v obdeni ogradaj.

5. **Blen** (*a beléndek*) jáko čemérnati náras, kre poti, po grabaj i mejáj rastě. Sád je glavicav, v šterom čarno čemérnato semen jeste. Listje razšürja omedlivi smrd.

Blen.

Vlaška črešnja.

Cvet vlaške črešnje.

6. **Mlečki** (*a kutyatej*) májo belo, ostro mlečnato vlago, štera se pokáže, či se náras prereže. Či se s tēm mlekom telo namáže, ranasto bode.

7. **Smrdliva saláta** (*a mérges saláta*), podobna návadnoj.

8. **Vlaška črešnja** (*a nadragulya*) po goštaj rastē, má višnjeno-erjavo, zvončasto cvetje i čarno-plávo, čemernato jagodo črešnje velikosti. Celi náras diši omedljivo.

9. **Naprstnjek** (*a gyűszűvirág*) rastē pogostom v logáj, se tüdi v ogradaj pova zavolo lepoga cvetja.

9. Nárasí vračenja.

1. **Janež** (*a fodorménta*) se nüca pri betežni slaboga želodca.

2. **Kamelija** (*az orvosi szikfü*) ali pipitēr rastē pogostoma po našem poli i po njivaj; cvetne glávica so žute z belim robom. Cela náras po cvetji prijétno diši.

3. **Beli sklez** (*a fehér málna*) má vejnato stēblo z belosivimi listi; belkasto erdēčim cvetjóm, rastē v jüžnoj Europi; pri nas se samo kak vráčilni náras sadi. Listje, cvetje se nüca za vrástvo v prsni betegaj.

4. **Svedrec** rastē po gorasti trávníkaj i má zvončasto cvetje. Jeste ji več plemenov. Vsi májo v sebi britko vlago, štera je dobra za omočnejnje želodca.

5. **Žájfik** (*a zsálya*), rastē po ogradaj s tenkimi, podugčastimi listi. Močno dišēče listje se nüca za vrástvo za vöplavlejnje vüst i za zobē.

6. **Sladič** (*az édesgyökér*) Má dugi žuté korēn, šteri v zemlo globoko žrastē.

7. **Regrat** (*a pitypáng*) rastē na proletje potrávníkaj i po trataj v tákšoj vnožini, ka je vse od njega remēno. Listje se po tēli razšürja v podobi rožice, pa na votlom golom stēbli je remēna cvetna glávica, štero je po obcvetenji kruglica, i štero je lahko razpihnóti. V vsej táli je britka mlečna vlaga, štera se za vrástvo nüca.

8. **Medena tráva** (*a méhfű*) je návadno za domáče vrástvo nücana.

9. **Majoran** (*majoránna*) má močen diš i žmaj, nüca se v kühaji i tüdi za vrástvo.

10. **Safran** (*a sáfrány*) zhája z jüžni držel, pri nas se tüdi pova. Nücajo ga za dišavo, za vrástvo i za färbo.

11. **Erdéči prpeo** (*a paprika*) má več centimeterov velke, podugnete jagode, štere so erdeče farbe, gda se posühšijo. Posüšen se zmele i tak ga nücejo.

12. **Kumin** (*a kömény*) rasté povsédi po trávníkaj i pášnikaj, tüdi ga sejajo. Semen je močno dišavno i záto se nüca pri krühi, siri, kislom zelji. Z semena tüdi oli rëdijo.

13. **Pelin** (*az üröm*) má poseben močen diš i jáko britki žmaj. Za večfele se nüca.

14. **Zláti grmiček** (*az ezerjófű*) rasté po sunčnati trávníki i pašniki, má našpičeno stéblo, na konci erdeče cvetje.

II. T a o.

Tüjinski nárasi.

Vnogo táksi nüclivi nárasi sojo, štere je po vremeni mogočno bilo prinas podnébiti, eden velki tao nárasov pa samo v ti vroči kraji rastéjo. Táksi je:

1. **Zelen pamut** (*a gyapot növény*), šteri se pova v Arábiji, v Peržiji i v zgodnoj Indiji, gde je domá, pa tüdi v jüžnoj Europi. Má veliko blede-žuto cvetje i kapice oreha velkoče, v šteri je vnogo semena, štero je v belo vuno ovito. Gda se sád dozori, počijo glávica i pamuk se pokáže.

2. **Cukrov trst** (*a czukornád*) povajo po vsej vroči drželaj, z šteroga cukrer rëdijo.

3. **Kávovec** (*a kávéfa*) rasté navadno po zgodnoj vročoj Afriki, zdaj se že pova v Arábiji i v Indiji. Kávovec je vedno zeléno drevo, má črešnjaste jagode, štere so najprvle zeléne, potom sveklo-erdeče i po dozorenji čarno-erdeče. V tej jagodaj so potom znána kávinna zrna.

4. **Teja** (*a teafa*) je domá na Kitanjskom i v Japáni. Listje je vednom zeléno, cvetje je belo. Pitvina, teja, se narëdi, ka se na list poleva vrela voda, z cukrom se pa po

sladki; vnogi tejo z mlekom, ali z rumom pijéjo. V zimi je zdrava pitvina v čási.

5. **Kánfrno drevo** (*a kámforfa*) je domá na Kitanjskom i v Japáni. Z korenja i penja se kanfor kúha.

6. **Cimetovo drevo** (*a fahejfa*) rasté v zgodnoj Indiji z vednom-zelénim listjom, njéna notrešnja skorja dá dišéči cimét.

7. **Klincovo drevo** (*a szegfűborsfa*) rasté v Jamaiki. Má vednom-zeléno listje i je tak visiko, kak naša črešnja. Posušene glavice njegovoga cvetja so znáni dišéči klinci.

8. **Kínovo drevo** (*az orvosi kinafa*) je domá v jüznoj Ameriki. Ž njénoga skorja se naprávi práh, šteri se kak vrástvo proti tréšliki nüca.

9. **Olijovo drevo** (*az olajfa*) je podobno našim vrbam. Má ledri podoben list i čarno-zeléni sád, z šteroga se spreša tak imenüvan laški oli, šteri se nüca za jed i za posvet.

10. **Laškoga oreha drevo** (*a szerecsendiófa*) rasté na otoki Molukki. Toga sád je laški ori, šteri se nüca za záčimbo.

11. **Figovo drevo** (*a fügefafa*) dá mesnati i grúški podoben sád, šteri má v mési vngó zrníc i šteri se sprešani v štacunaj odáva.

12. **Citronovo drevo** (*a citromfa*) má vednom-zeléne lederne liste i žuti jajčasti sád z ledernov kožov, pod šterim je mehko vlaganato meso.

13. **Pomarančovo drevo** (*a narancsfa*), dá okrogli, sladki sád.

14. **Palme** (*a pálmafa*) rastéjo samo po vroči držélaj. To so drevji podobni nárasi z ednim stéblom, šteri visiko ségne i má gosti vreh, z velikim, pèrnatim listjom. Za lidi one držéle so za velki nüc. **Dateljnova pálna** (*a datolya pálna*) dá znáne datelje; **kokosova pálna** (*a kókusz pálna*) dá kokosove orehe, šteri so tak velki, kak človeča gláva i májo sladko mleko; **voskova pálna** (*a viaszka pálna*) dá vosk, **vina pálna** (*a borpálna*) dá vino, **mele pálna** (*a liszt pálna*) dá melo, **olijova pálna** (*az olaj pálna*) dá oli i niš-

tere pälme májo tak velko listje, ka se za strehe i šatore nücajo.

15. **Krúhovo drevo** (*a kenyérfa*) je domâ na Ceylon otoki. Má okrogli sâd, šteri gda se spečë, je podoben k našemi krúhi.

16. **Izlandijski lišáj** (*az izlandi zuzmó*) rastë v Islandiji i posevernoj Europi, pa tüdi pri nas na visiki goraj i se za prsni beteg küba.

III. Glávni tao.

Kopalinje.

1. Rázum i razdeljenje kopalin.

Potrebno je, ka se navčimo poznati tla, po šterom hodimo i šteri dá hráno našemi nárasi. Ono kopalinje, od šteri mo gučali, se na pët tálov razdelijo, kakti: zemla, kamënje, soli, gorljivo kopalinje i kovine.

2. Od zemlé.

Kamakoli glédamo v naturi, vidimo, ka jeste vuogofële zemlé. Ta imenitnejša zemla je:

1. **Ilojna zemla** (*az agyagföld*). Jeste **lončárska ilojca** (*a fazekas agyag*) z štere se piskri redijo; **pipna ilojca** (*a pipa agyag*), z štere se redijo pipe; **porcelánova ilojca** (*a porcelán agyag*), z štere se lepa bela posoda dela; **pečátna zemla** (*a pecsétföld*), štera se za pečátnjeke i za rejenje tórski pip nüca; **škerlo** (*az agyagpala*) se za pokrivanje hiž i za šolske táble nüca za računanje; **erdëča i čarna kreida** (*a vörös és fekete kréta*); **süknjarska zemla** (*a kallófold*), štera je žajfasta i se za čistejnje süknje nüca.

2. **Vapnena zemla** (*a mészföld*). Esi se slišijo: návadni **vápneni kamen** (*a közönséges mészkő*), **kreida** (*a kréta*), **gips** (*a gipsz*), **alabaster** (*alabástrom*), **marmor** (*a márvány*),

morska pena (*a tajték*) je jáko lehka, od toga njeno ime. Ž njě se delajo pipe.

Sojo tüdi vode, v šteri je vápno raztopleno. Pri káplanji v votlinaj se pá sěde i obrtdi i dela **kaplanik** (*a csepkő*) razločne podobe.

3. Kaménje.

Med kaménji je **diamant** (*a gyémánt*) najimenitnejši i najdragši. To je med vsemi najbole trdi kamen, záto z drugim nej, samo ga s svojim prahom mogočno brüsiti; či je na küklě obrüšeni, te je **briliant** (*a briliánt*). Diamant se v ognji razkadi.

Med drágom kaménji so ti imenitnejši: **erděči rubin** (*rubin*), **moder safir** (*a kék zafir*), **zelěni smaragd** (*a zöld smaragd*), **violčasti ametist** (*a violaszinü ametiszt*), **opal** nájmre mlečne färbe. Vnašoj domovini se lepi opál nájde. Menje vreden je **erděči granát** (*granát*) najlepši se na Českom nájde. **Karneol** (*karneol*), s toga prstane, gombe rědijo.

Zvön drági kamlov ešče sojo **krešelni kamen** (*a községes kova vagy tüzkö*). **Gránit** (*a gránit*) je trdi kamen i se za mlinske kamle nüca.

4. S o l i.

1. **Kühinjska** (*a konyhasó*) ali **kamena sol** se na Vogrskom v velkoj vnožini nájde. Sojo celi brgovje z solá, v več mesti je pa v vodi raztoplena. Imenitno solišče je v Velički na Gališkom, štera dá na leto okoli eden milijon kilogram soli. Z vodě morja se tüdi dosta soli s küha i prnesě v trstvo. Sol nam je potrebna pri jestvini, pri sranjávi mesa i našim domáčim stvárím je tüdi nücliva.

2. **Soliter** (*a salétrom*) se nájde povsědi, gde se gnili, živalski ostanki mešajo vküp z zemlov, vápnom. Nüca se za napravávanje prahü strlája.

3. **Bilolen** (*a timsó*) se nüca v färbariji, pri obdelanji ledra i papěra i tüdi kak zdravilo.

4. **Soda** (*a sziksó vagy szoda*) má oster lügasti žmaj nüca se z a pitvino.

5. **Britka sol** (*keserűsű*) je jáko britkoga žmaja i se dobiva v tak zváni britki vodaj.

Esi se sliši **gálic** (*gálicz*) **vitriol**.

5. Gorljivo kopalnje.

Eto kopalnje gori v ognji i má posebni diž. Ti imenitnejši so eti.

1. **Zemle-vogelje** (*a kűszűn*). V našoj domovini se v več mesti nájde. Zemle-vogelje je pod zemlo pridajoči logov. Jáko se nüca na železnoj cesti, v fabrikaj i v várašaj za kührjenje.

2. **Kameni-oli** (*a földi olaj*) je rada gorljiva tekočina, štera z zemlé ali z pečin ztečé. Najčistejši kameni-oli je **nafta** (*nafta*), te naj imenitnejši se v Kaukazuši nájde. Prosti kameni oli ali petrolej se za posvet nüca.

3. **Žveplo** (*a kűn*). To je sveklo-žute fárbe, gori splávim, zadušljivim pleménom. Nüca se za žveplenke, za hejenje plátna. Pri nas se žvepla dosta nájde.

4. **Jantar** (*a borostyán*). Má žuto fárbo. Nüca se za špice na pipaj. Jantar inda velki kinč bio.

6. K o v i n e.

Na reci se nájdo včistom stálišči, največ so z drűgimi kopaljinami zmešane.

1. **Zláto** (*az arany*). Najdragša kovina. Tak jáko se dá raztėgnoti, ka z ednim razkovánim zlátom bi se mogo konj z jezdecem pokriti. Za volo mėkote se s trdejšimi kovinami, srebrom i s kufrom, mejša. Največ zláta se nájde v Ameriki, i tüdi pri nas.

2. **Platina** (*az éreny vagy platina*) je na vrednost gledoč med zlátom i srebrom. Je skoro najtrdeše telo naše zemlé. Má sive fárbo. Na gléd je nej lepa. Teško se raztopi. Z platine na Ruskom peneze kovėjo. Nájde se v Siberiji.

3. **Srebro** (*az ezűst*). Čisto srebro je najbole bela kovina. Pri obdelanji se s kufrom mejša. V našoj domovini se dosta srebra kopa.

5. **Kufer** (*a réz*) je erdečkaste fárbe, je jáko trdi, raztēzen. Nūca se za kühinsko posodo, kotle i peneze. Esi se sliši, **bronz** (*bronz*), **tompak** (*tompak*), **pakovina** (*pakfon*).

5. **Železo** (*a vas*). Eta kovina je najrazšerjinejša i najnūclivejša. Z železa se vsefele škēr rēdi. Ci se železo večkrat s hici i na hitroma razsladi, te se jáko otrdi i se za **ocel** (*aczél*) imenuje.

6. **Olov** (*az ólom*) je sive fárbe, mehki, raztēzen. Za vnogofele se nūca. Z levajo z olovi krugle za soldačke pūkše, šprij i več drūgo. K olovi je spodoben **cin** (*horgany, vagy czin*) nūca se za vnogofele.

7. **Cink** (*czink*) je višnjavo beli i se dá v plej i drot vlejšti.

8. **Živo srebro** (*a higany*). Pri návadnoj toploči je tekoče, belo kak cin, močno svetlo, zmrzne pri 40 stopnjaj Reameur mraza i se dá kovati. Živo srebro človeka zdrávji škodlivo. Nūca se za topločomero i za tlakomero. Živo srebro se na Vogrskom tūdi nájde.

K Á Z A L O.

OVOD. 3

I. Glávni tao.

Stvári. (Állatország.) 5

1. Rázum i razdeljenje stvári.

I. Šereg.

Hrbetnični. (A gerinczes állatok.) 5

I. RAZDELEK.

1. Rázum i razdeljenje cedávci stvári.

- I. Četverokci. (A négykezüek.) 6
II. Rokokrilci (A kézszárnynak.) 7
III. Zgrablivci. (A ragadozók.) 7
IV. Glodari. (Az őrlök.) 12
V. Brezzobci. (A foghijasok.) 13
VI. Turbari. (Az erszényesek.) 13
VII. Kopitari. (Az egypatások.) 14
VIII. Preživari. (A kérődzők.) 15
IX. Pajžlari. (A több patások.) 19
X. Tuleni. (A fókák.) 20
XI. Kitovi. (A cetek.) 21

II. RAZDELEK.

Ftiči. (A madarak.) 22

1. Poprek od ftičov. (A madarokról általában.) 22

2. Krotki ftiči. (A szelid madarak.) 23

3. Divji ftiči (A vad madarak.) 25

III. RAZDELEK.

Dváživotnici. (A hüllök.) 28

IV. RAZDELEK.

Ribe. (A halak.) 30

II. Sereg.

Brezhrbetnici, ali brezčotnici. (A gerincztelen, vagy csontnélküli állatok.)

1. Rožči. (A rovarok.) 32

2. Metüli. (A lepkék.) 33

3. Konjiči. (A sáskák.)	35
4. Včele. (A méhek.)	35
5. Ose. (A darázsok.)	36
6. Mravlé. (A hangyák.)	37
7. Múhe. (A legyek.)	37
8. Mrežokrilci. (A szitárok.)	37
9. Raki. (A rákok.)	38
10. Pavuki. (A pókok.)	39
11. Črvi (A férgek.)	39
12. Mekošči. (A puhányok.)	40

II. Glávni tao.

Nárastvo. (A növényország.)	41
-----------------------------	----

1. Rázum i razdeljenje nárastva.

I. T a o.

Domáči náراسи. (Hazai növények.)

1. Razdeljenje náراسи domovine. (A hazai növények föl- osztása.)	41
2. Náраси silja. (Gabona neműek.)	41
3. Náраси ograda i vérstva. (Kerti és gazdasági növények.)	42
4. Náраси lepševanja. (Disznövények.)	44
5. Sadoveno drevje. (Gyümölcsfák.)	45
6. Divje drevje. (A vadfák.)	46
7. Grmovje. (A cserjék.)	47
8. Čemernati náраси. (A mérges növények)	47
9. Náраси vračenja. (A gyógynövények.)	50

II. T a o.

Tüjinski náраси. (Külföldi növények.)	51
---------------------------------------	----

III. Glávni tao.

Kopalinje. (Az ásványország.)

1. Rázum i razdeljenje kopalín. (Az ásványország fogalma és fölosztása.)	53
2. Od zemlé. (A földekről.)	53
3. Kamenje. (A kövek.)	54
4. So'i. (A sók.)	54
5. Gorljivo kopalínje. (Az égő ásványok.)	55
6. Kovine. (Az érczek.)	55

SLOVENSKI ŠOLSKI MUZEJ

K

24484

5(075.2)

000015758

COBISS ©